

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra slovanských jazyků a literatur
Oddělení českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ

Vypracovala: Bc. Kristina Divišová
Vedoucí práce: PhDr. Milena Nosková, Ph.D.

České Budějovice 2022

Poděkování

Především bych ráda poděkovala PhDr. Mileně Noskové, Ph.D., vedoucí diplomové práce, za celkové vedení práce, rady, připomínky, trpělivost a čas, který mi při konzultacích věnovala. Dále bych chtěla poděkovat ředitelům základních škol, kteří mi umožnili výzkum na jejich školách, a učitelům českého jazyka, kteří mi věnovali čas v jejich hodinách, aby mohlo proběhnout výzkumné šetření.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci na téma Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích

.....

Kristina Divišová

Anotace

Diplomová práce je rozdělena na část teoretickou a část výzkumnou. V teoretické části jsou obsaženy základní poznatky o lexikologii. Práce je zaměřena na obecnou charakteristiku lexikologie – její historii, základní lexikologické přístupy a rozdělení. Podrobně je zpracována oblast slovní zásoby českého jazyka, zejména vrstva slovní zásoby vymezená časovou platností. Pozornost je věnována také kurikulárním dokumentům, ve kterých je učivo o slovní zásobě zakotveno. Výzkumná část je zaměřena na dotazníkové šetření, které v první řadě mapuje znalost pojmů a porozumění slovům archaickým a historickým žáky 2. stupně základní školy. V řadě druhé zachycuje, v jaké míře je věnována pozornost učivu o archaismech a historismech ve výuce českého jazyka a literatury.

Klíčová slova: lexikologie, slovo, lexém, slovní zásoba, výrazy zastaralé a zastarávající, archaismus, historismus, kurikulární dokumenty

Abstract

The diploma thesis is divided into theoretical and practical part. The theoretical part deals with the basic findings of lexicology. The thesis focuses on the general characteristics of lexicology – its history, general lexicological approaches, and its division. The idea of Czech vocabulary is elaborated in detail with the emphasis on vocabulary limited by time validity. It also focuses on curricular documents where vocabulary learning is embedded. The practical part is concerned with questionnaire survey, which first maps out the knowledge of concepts and understanding of archaic and historical words by pupils of middle school. It also points out how much attention is paid to teaching about archaism and historicism in the lessons of Czech language and literature.

Key words: lexicology, word, lexeme, vocabulary, obsolete and obsolescent expressions, archaism, historicism, curricular documents

Obsah

ÚVOD.....	7
I TEORETICKÁ ČÁST.....	8
1 LEXIKOLOGIE.....	8
2 SLOVO	11
2.1 Základní charakteristiky slova	12
2.2 Lexém	13
3 SLOVNÍ ZÁSoba	15
3.1 Jádru a periferie slovní zásoby.....	15
3.2 Vrstvy slovní zásoby.....	17
3.2.1 Slovní zásoba vymezená časovou platností	20
3.2.1.1 Archaismy	21
3.2.1.2 Historismy	23
3.3 Změny ve slovní zásobě.....	24
4 KURIKULÁRNÍ DOKUMENTY	27
4.1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání	27
4.1.1 Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace	28
4.2 Školní vzdělávací program	30
5 UČEBNICE	31
5.1 Státní pedagogické nakladatelství.....	31
5.2 Nakladatelství Nová škola	32
II VÝZKUMNÁ ČÁST.....	34
6 METODOLOGIE PRÁCE.....	34
6.1 Respondenti výzkumu.....	35
7 VÝSLEDKY VÝZKUMU	38
7.1 Otázka č. 1	38

7.2	Otázka č. 2	42
7.3	Otázka č. 3	43
7.4	Otázka č. 4	45
7.5	Otázka č. 5	49
7.6	Otázka č. 6	53
7.7	Otázka č. 7	54
ZÁVĚR.....		63
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....		65
PŘÍLOHY		70

Úvod

Diplomová práce je zaměřena na slovní zásobu vymezenou časovou u žáků 2. stupně základní školy. Zaměřena je zejména na slova zastaralá – archaismy a historismy – jejich znalost a porozumění.

Cílem naší práce je tedy zjistit, zda žáci dokážou rozpoznat archaismy a historismy v textu, zda se s takovými slovy setkávají ve škole, zvláště pak při školní četbě, a zejména jestli těmto slovům rozumí. Také jsme si dali za cíl porovnat, zda se objevují rozdíly v odpovědích žáků 8. a 9. ročníku a v jaké míře.

Práce je rozdělena do dvou částí, teoretické a výzkumné. V teoretické části se zaměřujeme na lexikologii, která je krátkým úvodem k samostatné části věnující se slovní zásobě, zvláště pak slovní zásobě vymezené časovou platností. V této části se práce podrobně věnuje teorii archaismů a historismů. Dále je pozornost věnována kurikulárním dokumentům, Rámcovému vzdělávacímu programu a Školnímu vzdělávacímu programu, ve kterých je učivo o archaismech a historismech zakotveno. Poslední částí teoretické části je kapitola věnující se učebnicím Státního pedagogického nakladatelství a nakladatelství Nová škola. Výběr těchto učebnic podléhá tomu, s jakými učebnicemi pracují školy, na kterých proběhlo dotazníkové šetření.

Výzkumná část je věnována dotazníkovému šetření na pěti základních školách, přičemž dotazníkové šetření proběhlo jak na školách na vesnicích, tak ve městech. Konkrétně výzkum probíhal na pěti základních školách v okrese Třebíč v Kraji Vysočina. Dotazníky jsou strukturovány tak, abychom nejprve zjistili, zda se žáci se zastaralými slovy ve výuce setkávají, zda jsou na ně upozorňováni a zda jim jsou vysvětlovány jejich významy. Další otázky jsou voleny tak, aby mohli žáci odpovídat samostatně, bez vazeb na jiný kontext. Jeden z úkolů je zaměřen na práci s textem. Pro tento účel nám poslouží úryvek textu Aloise Jiráska ze *Starých pověstí českých*. Konkrétně se jedná o úryvek z pověsti *O Bivoji*.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 Lexikologie

Lexikologie, nauka o slovní zásobě, stojí mezi hlavními lingvistickými disciplínami. Jejím předmětem zkoumání je obsah, forma a funkce pojmenovávacích jednotek a jejich vzájemné vztahy. Zahrnuje tedy vše, co se týká pojmenovávacího plánu jazyka (Hauser, 1980, s. 7). Slovo lexikologie vychází z řeckého *lexikos*, což v překladu znamená vztahující se ke slovu. A právě slovo je základní jednotkou slovní zásoby a nositelem věcného významu (Pokorný, 1991, s. 1).

Ačkoli zájem o slovo sahá v našem civilizačním kontextu až do období antiky, lexikologie jako jedna z odvětví jazykovědy má poměrně krátkou tradici. Zpočátku se totiž touto problematikou zabývala spíše filozofie, popř. praktické slovníkářské práce. Důvodem bylo zaměření vznikající jazykovědy na gramatiku, zejména na korektnost gramatické formy. V 19. století zvýšila zájem o slovo historickosrovnávací jazykověda, z níž se novodobá evropská jazykověda odvíjí, ovšem specializovala se na etymologické a dialektologické výzkumy. Na počátku 20. století Ferdinand de Saussure upozorňuje na centrální postavení slova, i přes to ale strukturalisté upřednostňují formu a lexikální subsystém pro ně není primární. Teprve až ve 2. polovině 20. století se zejména ve střední a východní Evropě lexikologie stává disciplínou, jež se pokouší zkoumat slovní zásobu komplexně a relativně samostatně. Na našem území je reprezentantem tohoto pojetí Josef Filipec (Hladká Zdeňka (2017): LEXIKOLOGIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOLOGIE> (poslední přístup: 1. 2. 2022)).

V lexikologii rozlišujeme dva postupy, které se uplatňují při zkoumání pojmenovávacích jednotek. První z nich vychází od formy slova a zjišťuje jeho význam, popř. významy. Tento postup nazýváme sémaziologický (z řeckého slova *sémasia* neboli znamenání). Výsledkem sémaziologického postupu jsou výkladové slovníky. Na tomto postupu je založena sémaziologie¹. Druhý postup vychází od skutečnosti a zjišťuje,

¹ Sémaziologie (= významosloví) – lingvistická disciplína zabývající se významem slov a významovými vztahy mezi nimi (Hladká Zdeňka (2017): LEXIKOLOGIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová

jakými pojmenovávacími prostředky jsou jednotlivé jevy označeny. Postupuje tedy od významu k formě. Tento postup se nazývá onomaziologický (z řeckého *onomazia* neboli jmenování). Výsledkem jsou věcné slovníky (např. *Český slovník věcný a synonymický*). Na tomto postupu je založená onomaziologie². Oba postupy se vzájemně doplňují – hovoříme o komplementárních disciplínách, které zkoumají významy slov, ale jinými přístupy (Nosková, 2020).

Hauser (1980, s. 7) lexikologii rozděluje do šesti samostatných disciplín. Mimo výše zmíněné disciplíny (sémaziologie a onomaziologie) vyčleňuje také frazeologii³, etymologii⁴, onomastiku⁵ a lexikografii⁶. Hranice těchto disciplín nejsou pevně ustáleny. Stejně tak počet těchto disciplín se může lišit.

Autoři *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 65) upozorňují na úzký vztah lexikologie a slovtvorby⁷.

Zdeňka Hladká, jedna z autorek podílejících se na *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, zvláště vyčleňuje ještě terminologii⁸ a k frazeologii přidává idiomatiku⁹ (Hladká Zdeňka (2017): LEXIKOLOGIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOLOGIE> (poslední přístup: 1. 2. 2022)).

(eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOLOGIE> (poslední přístup: 1. 2. 2022)).

² Onomaziologie – lingvistická disciplína zabývající se pojmenováváním jevů či věcí (Nosková, 2020).

³ Frazeologie – nauka zabývající se ustálenými spojeními s ustálenými významy (Nosková, 2020).

⁴ Etymologie – nauka zabývající se původem slov (Hauser, 1980, s. 7).

⁵ Onomastika – nauka zabývající se vlastními jmény (Hauser, 1980, s. 7).

⁶ Lexikografie (= slovníkářství) – nauka zabývající se teorií a praxí tvorby slovníků (Hladká Zdeňka (2017): LEXIKOGRAFIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOGRAFIE> (poslední přístup: 1. 2. 2022)).

⁷ Slovtvorba (=derivatologie) – nauka zabývající se tvořením slov (Hubáček a kol., 1998, s. 57).

⁸ Terminologie – nauka o termínech (postavení v systému jazyka, vlastnosti, jejich tvoření a užívání) (Bozděchová Ivana (2017): TERMINOLOGIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/TERMINOLOGIE> (poslední přístup: 1. 2. 2022)).

⁹ Idiomatika – nauka o víceslovných výrazech, jejichž význam nelze odvodit z běžných významů slov, ze kterých se skládá (Idiom. Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2022-02-01]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Idiom>).

Josef Filipec a František Čermák ve své publikaci *Česká lexikologie* dělí lexikologii na synchronní (do té řadí lexikální významosloví, sémaziologii, teorii označování a pojmenování, onomaziologii a další části týkající se vztahů mezi slovy), historickou (lexikologie jednoho i více jazyků – historickosrovnávací disciplína) a předhistorickou (do této části řadí etymologii). Frazeologii a slovotvorbu považují za disciplíny, které s lexikologií volně souvisí. „*Volněji souvisejí s lexikologií úseky slovotvorný a frazeologický (ten však spojuje s lexikologií obecná označovací a pojmenovací funkce frazémů)*“ (Filipec, Čermák, 1985, s. 13).

Lexikologie spisovného jazyka se zabývá současnou slovní zásobou. To znamená, že historický pohled na slovní zásobu se uplatňuje především při zkoumání vývoje slovní zásoby a je jakýmsi pomocníkem. Neznamená to však, že slovní zásoba staršího období by nemohla být předmětem zkoumání. Vývoj slovní zásoby lze sledovat jak v celé historické epoše češtiny, tak pouze se zaměřením na jednotlivá historická období (např. čeština v období husitství, humanismu či národního obrození) (Hauser, 1980, s. 7).

2 Slovo

Slovo je základní jednotkou slovní zásoby. Ač by se tak nemuselo zdát, jeho definování se jeví jako velmi nesnadný úkol, na což upozorňují i autoři *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 66–66) „... v jazykovědě dosud nebyla vytvořena uspokojivá definice, která by na jedné straně odpovídala všem slovům a na druhé straně nemohla být vztažena na jiné jednotky jazyka.“). Jako důvod uvádějí velkou formální, významovou a funkční různorodost slov.

I když se v odborné literatuře setkáme s různými zněními definic slova, mají tyto definice několik shodných rysů. Zejména je zdůrazňováno spojení formy a obsahu – tzv. binární povaha slova. Forma slova je tvořena hláskovou stavbou – slovo je tvořeno skupinou hlásek (např. *běžet, pět, vlk*), z nichž nejpočetnější na hlásky bývají složeniny či třetí stupně přídavných jmen (např. *sociálnědemokratický, nejnebezpečnější*). Slova složená pouze z jedné hlásky se v českém jazyce objevují velmi zřídka. Zpravidla se jedná o některé spojky (např. *a, i*), předložky (např. *v, k, u, o*) a citoslovce *ó*.

Jako obsah slova vnímáme jeho význam, „...který je poukazem slova k určitému úseku skutečnosti zprostředkovanému naším vědomím“. Jako příklad lze uvést slovo *židle*, které označuje druh nábytku. Slovo má charakter společenský, jelikož jeho význam je přijímán jako zřejmý a srozumitelný. Neznaменá to však, že hláskový útvar jednoho jazyka je stejným slovem v jazyce druhém. Z toho vyplývá, že významy slov jsou vázány na určitý jazyk. Také platí, že ačkoli má každé slovo svůj význam odlišující – tedy odlišovat dané slovo od slov jiných – neznaменá to, že každé slovo má nutně jediný význam. „Některá slova mají významů více, označuje se jimi několik skutečností, jindy je naopak pro jeden význam, pro označení jedné skutečnosti, několik slov“. Pro tyto jevy užíváme výrazy mnohovýznamovost (polysémie) či homonymita¹⁰ a synonymita (Hauser, 1980, s. 9).

¹⁰ Homonymie – případ víceznačnosti slovní formy, kdy slova, předpony nebo koncovky znějí stejně, ale jejich význam se liší. Vznikají tedy slova, homonyma, znějící stejně jako slova jiného významu (Hladká Zdeňka (2017): HOMONYMIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/HOMONYMIE> (poslední přístup: 6. 6. 2022)).

2.1 Základní charakteristiky slova

Autoři *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 66–67) vymezují základní charakteristiky slova, které však nejsou závazné pro všechna slova a zároveň částečně odpovídají i jiným jednotkám. První charakteristikou je formálně-významová jednota. Tomuto vztahu jsme se věnovali v předchozích odstavcích a jak již bylo zmíněno, tyto stránky od sebe nelze oddělovat.

Druhou charakteristikou je fonologická a fonetická utvářenost, kdy se slovo v mluvené podobě projevuje jako zvukově ucelená řada fonémů¹¹ oddělitelná eventuálními pauzami. Co se přízvuku týče, v českém jazyce se nachází vždy na první slabice slova. Přesto ale existují výjimky, kterými jsou slova nepřízvučná (např. příklonky: *ptal jsem se*).

Grafická podoba je třetí charakteristikou slova. Slova jsou utvářena grafémy¹², které jsou ohraničeny mezerami. Mezery jsou nejběžnějším vodítkem k určení hranic slova. Ovšem i zde se objevuje kolize se zřetelností tohoto pravidla. Jako příklad můžeme uvést příslovečné spřežky, kdy mezera zcela ovlivní hranici slova – př. v *celku* x *vcelku*.

Mezi charakteristiky slova je řazena také významová stránka. Slova umožňují pojmenovávání předmětů, jevů a vztahů mimojazykové reality. V tomto případě hovoříme o lexikálním významu slov. Slova ale také plní vnitrojazykové funkce týkající se zejména textu. A plnění právě této funkce je realizováno prostřednictvím gramatického významu slova. Slova mohou vyjadřovat také postoje mluvčího ke sdělované skutečnosti. V tom případě se jedná o pragmatický význam slov.

Další charakteristikou slova je přemístitelnost a nahraditelnost. Český slovosled sice není libovolný, přesto se vyznačuje zdánlivou volností. To znamená, že v omezeném rozsahu slovo ve větě může měnit své místo (např. *Dnes půjdu do divadla. Do divadla půjdu dnes*). V případě, že slova patří na určitém stupni zobecnění do stejné třídy, lze

¹¹ Foném – zvukový prostředek sloužící k odlišení morfémů (nejmenší jednotka jazyka nesoucí význam), slov a tvarů slov téhož jazyka s různým významem (lexikálním, gramatickým) (Šefčík Ondřej (2017): FONÉM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/FONÉM> (poslední přístup: 31. 3. 2022)).

¹² Grafém – nejmenší nedělitelná jednotka psaného jazyka (př. písmena abecedy) (Šefčík Ondřej (2017): GRAFÉM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/GRAFÉM> (poslední přístup: 31. 3. 2022)).

slovo v řečovém řetězci nahradit slovem jiným (např. *Oblékám si/nosím modré/černé kalhoty/ponožky*).

Poslední charakteristika, o které je v *Příruční mluvnici češtiny* zmínka, je ustálenost. V jazykovém společenství „je slovo charakterizováno ustáleností a reprodukovatelností (např. řady hlásek *l-o-m* a *m-o-l* jsou (...) spjaty s určitými významy a jsou ustáleny jako slova, zatímco kombinace *l-m-o*, *o-l-m*, *o-m-l*, *m-l-o* slovy nejsou“ (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 66–67).

Stejně charakteristiky uvádí také Zdeňka Hladká v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Hladká Zdeňka (2017): SLOVO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVO> (poslední přístup: 31. 3. 2022)). Stejně jako kolektiv autorů v čele s Marií Čechovou v publikaci *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová a kol., 2011, s. 75).

2.2 Lexém

Jak již bylo zmíněno, teoretické vymezení slova je obtížné. A právě proto byly pro popis lexikální roviny jazyka vyvozeny další jednotky. Jednou z nich se stal lexém, který lze definovat jako abstraktní jednotku lexikálního systému. Tato jednotka je nadřazená všem svým konkrétním projevům a zahrnuje všechny gramatické tvary ohebných slov. To znamená, že formální rozdílnost lexémů slouží pouze k odlišení významů gramatických, jejich lexikální význam je stejný (např. sloveso *malovat* má tvary *maluji*, *maluješ*, *maloval jsem*, *budu malovat*, ..., ale význam slova se nemění. Stejně tak je to např. u podstatného jména *maminka* – *mamince*, *maminkou*, ...). Každý lexém má svoji formální realizaci, která je považována za reprezentativní. U jmen je to nominativní tvar, u sloves je to tvar infinitivní. Tyto podoby lexémů jsou uváděny např. ve slovnících.

Synonymním termínem lexému je označení lexikální jednotka. Lexémy mohou být i víceslovné. Víceslovnými lexémy jsou víceslovná pojmenování (např. *kyselina chlorovodíková*) a frazémy (např. *usnout na vavřínech*), nikoli členěné gramatické tvary jednočlenného lexému (např. *maloval jsem*).

U stanovení hranice lexikální jednotky stojí za to věnovat pozornost vícheznačnosti zvrátneho *se*. V případě, že má ve větě funkci větného členu (např. *myl se*), jedná se o skutečné zvrtné zájmeno, a tím pádem i o samostatnou lexikální jednotku. Pokud je však součástí zvrátneho slovesa (např. *přiznat se*), mluvíme o nesamostatném morfému

dvoučlenné lexikální jednotky. Součástí vícečlenné lexikální jednotky je předložková vazba sloves a od nich slov odvozených (např. *vzpomínat na (koho, co)*) (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 69).

3 Slovní zásoba

Souhrn všech lexikálních jednotek, ať už jednovýznamových nebo mnohovýznamových slov a ustálených slovních spojení, tvoří slovní zásobu určitého jazyka, tzv. lexikon. Každá slovní zásoba je tvořena jádrem a periferií slovní zásoby (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 93).

Slovní zásoba českého jazyka je bohatá. Lexikum českého jazyka zachycují slovníky, žádný z nich však ne v celé úplnosti. Slovní zásoba není stálá, neustále se mění a rozšiřuje. Největším výkladovým slovníkem je *Příruční slovník jazyka českého*, který obsahuje 250 000 slov. Slovník vycházel v letech 1935–1957, a i přesto neobsahuje všechna slova, a to ani tehdejší češtiny (Čechová a kol., 2011, s. 20, 81).

Individuální slovní zásoba představuje slovní zásobu každého člověka zvlášť. Tato slovní zásoba je podstatně menší než celé lexikum jazyka. U každého jednotlivce je slovní zásoba jiná a tyto rozdíly jsou mnohdy opravdu velké, ať už se jedná o aktivní či pasivní slovní zásobu. Aktivní slovní zásoba zahrnuje všechna slova, která jedinec užívá při běžné komunikaci. Je tedy vymezena z pohledu mluvčího či pisatele. Pasivní slovní zásoba zahrnuje všechna slova, kterým jedinec rozumí, ale v běžné komunikaci je nepoužívá. Vymezuje se tedy pohledem posluchače i čtenáře. Rozsah slovní zásoby jednotlivců závisí na řadě faktorů – vzdělání, prostředí, ve kterém se člověk pohybuje, povolání a dalších aktivitách (zejména na četbě). Jazykovědci uvádějí, že k dorozumění je potřeba 1500 slov. V běžné komunikaci však jedinec užívá mezi 3000 až 10 000 slov, přičemž průměr je okolo 5000 slov. A právě tato slova utváří jádro slovní zásoby (Čechová a kol., 2011, s. 81).

3.1 Jádro a periferie slovní zásoby

Jádro představuje centrum slovní zásoby, do kterého řadíme slova, která jsou běžně a frekventovaně ve společnosti používána. Zpravidla to jsou slova, která pojmenovávají nejdůležitější skutečnosti běžného života a bez kterých se v běžné komunikaci neobejdeme (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 93). Jedná se o slova, která mají historicky dlouhou existenci a označují základní pojmy spojené s existencí člověka. Jako příklady lze uvést slova, která pojmenovávají např. přírodu, čas, potravu, obydlí, rodinné vztahy či činnosti, předložky a zájmena (Hubáček a kol., 1998, s. 59).

Základní slovní fond, jak jádro slovní zásoby nazývá Přemysl Hauser (1980, s. 14), má čtyři charakteristiky. První z nich představuje původ a trvalost slov. Jak již bylo zmíněno, do jádra slovní zásoby řadíme slova, která jsou historickým základem lexikonu. Tato slova jsou stará a v jazyce se s nimi setkáváme po dlouhá časová období. Z toho vyplývá, že udržují nepřetržité dorozumívání mezi jednotlivými generacemi. Podle původu slov lze jádro slovní zásoby rozdělit na slova prajazyková (např. *matka, bratr, dům, víno*), slova praslovanská či západoslovanská (např. *pole, řeka, pšenice, lid*), slova pračeská (např. *hebký, nádoba, trpaslík, stín*), slova přejatá z cizích jazyků ve staré době zdomácnělá (např. *růže, škola, kostel, kabát*) a slova přejatá později a později vzniklá (např. *vzduch, republika, elektřina, noviny*).

Druhou charakteristikou je struktura slov. Do jádra slovní zásoby patří slova, která jsou nemotivovaná, kořenná a jsou tak základem pro další tvoření odvozováním a skládáním. Ze slovních druhů sem lze zařadit téměř všechna zájmena a základní číslovky, vlastní předložky a spojky, původní citoslovce a některá podstatná a přídavná jména, slovesa a část příslovce (např. *les, dřevo, malý*).

Další charakteristikou je význam jádrových slov, kdy tato slova označují nejdůležitější skutečnosti ze života společnosti. Přemysl Hauser (1980, s. 14–15) uvádí deset významových okruhů, mezi které patří: 1. vztahy příbuzenské (např. *otec, matka, syn, dcera*), 2. obydlí a jeho části a zařízení (např. *dům, chalupa, zed', postel*), 3. části těla lidí a zvířat (např. *ruka, oko, nehet, zobák*), 4. domácí a divoká zvířata (např. *pes, koza, jelen, vrána*), 5. rostliny a jejich části (např. *žito, fazole, mák, jedle, větev*), 6. přírodní skutečnosti (např. *země, měsíc, kámen, hora, oheň*), 7. lidské výrobky (např. *nůž, šaty, chléb, mouka*), 8. základní vlastnosti věcí (např. *malý, krátký, zlý, bílý*), 9. nejdůležitější děje (např. *jít, jíst, vědět, nést*), 10. základní prostorové vztahy (např. *zde, tam, od, pod, hned, brzy*).

Poslední, čtvrtou, charakteristikou je užívání. Jak již bylo zmíněno, bez jádrových slov se v běžné komunikaci neobejdeme, avšak jejich počet není příliš velký. Naopak jejich frekvence užívání je velmi vysoká (okolo 90 % počtu užívaných slov) a tvoří tedy základ aktivní slovní zásoby (Hauser, 1980, s. 14–15).

Protipól jádra slovní zásoby představuje její periferie, ve které se setkáme se slovy, jejichž frekvence užívání je malá nebo z nějakého důvodu postupně klesá. V této oblasti lexika nalezneme archaismy a historismy, kterým se budeme věnovat níže, dále

neologismy¹³, slova dětská (např. *bumbat*), familiární vyjadřování (např. *miláček*), expresivní výrazy a výrazy obecné češtiny (Nosková, 2020).

3.2 Vrstvy slovní zásoby

Česká slovní zásoba není zcela jednotná. Vyjadřování se velmi odlišuje nejen teritoriálně, ale rozdíly nalezneme i v projevech mezi přáteli, doma, na veřejnosti, a také mezi jednotlivými generacemi. Výrazně se odlišují také projevy psané od mluvených (Styblík a kol., 2004, s. 16).

V celonárodní slovní zásobě se rozlišuje především spisovná slovní zásoba, která je reprezentativním jazykem sloužící k dorozumívání všech příslušníků národa, a lexikon nespisovných jazykových útvarů či poloútvárů nářečních – teritoriálních a sociálních dialektů, přičemž „... *značná část slovní zásoby teritoriálních dialektů se shoduje se spisovnou*“ (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 93). Slovní zásoba spisovného jazyka je z většiny tvořena slovy s funkcí pojmenovávací bez vedlejších příznaků. Tato slova jsou označována jako neutrální (Hauser, 1980, s. 18). V rámci spisovné slovní zásoby lze vyčlenit také vrstvy slov se specifickým příznakem, jejichž příznakovost je dána časovou platností slov, citovostí a funkčněstylovou přínáležitostí (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 93). Kolektiv autorů v čele s M. Čechovou (2011, s. 80) ke spisovným slovům řadí nejen slova neutrální, ale také knižní¹⁴ a hovorová¹⁵.

První vrstvou slovní zásoby, dle *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 93), je slovní zásoba vymezená teritoriálně. Do této skupiny jsou zařazena slova charakteristická svým užíváním pouze na určitém místě. Taková slova označujeme jako dialektismy, případně regionalismy (slova typická pro celé území Moravy – moravismy (např. *dědina*, *líčit*, *suk*) – nebo Čech – čechismy (např. *vesnice*, *bílit*, *uzel*)). Oblastní výrazy jsou často vnímány

¹³ Neologismus – slovo nově vzniklé, které se dosud nedostalo do povědomí všech mluvčích či které je jako nové stále pocíťováno. Z toho vyplývá, že příznak novosti se postupně vytrácí a slovo se tak stává součástí lexika. Existují ale také případy, kdy se slovo ve společnosti „neuchytí“ a dojde k jeho zániku. V současnosti řada neologismů představuje slova přejatá z jazyků jiných, zejména z anglického jazyka (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 95).

¹⁴ Knižní výrazy – slova pocíťována jako „vysoce spisovná“, se kterými se setkáme zejména v oblasti umělecké tvorby, ve slavnostních projevech, v intelektuálně náročných odborných a esejistických textech či v jazyce práva (např. *odvětil*, *trýzeň*) (*Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2022). Cit. 7. 6. 2022. <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=891>).

¹⁵ Hovorové výrazy se užívají v méně oficiálních komunikátech. Přesněji specifikují bohaté stylové rozrušení spisovného jazyka a částečně zohledňují protiklad psaného a mluveného jazyka (např. *tenhle*, *lítat*, *panelák*) (*Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2022). Cit. 7. 6. 2022. <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=891>).

jako regionální spisovné varianty (např. moravismus *sodovka* nebo čechismus *hřímat*) (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 93). Na území ČR se dialekty (nářečí) rozdělují do čtyř nářečních skupin: nářečí česká, hanácká (středomoravská), moravskoslovenská (východomoravská) a slezská (lašská) (Hubáček a kol., 1998, s. 22). Pokud hovoříme o slovech, která popisují skutečnost, jež je specifická pro život v dané oblasti, nazýváme tato nářeční slova jako etnografismy (např. *fěrtoch*, *krpce*, *kordule* označují části kroje). Zvláštní vrstvu představuje obecná čeština, která byla původně interdialektem¹⁶. Dnes je obecná čeština běžně užívaným jazykem, a to především v Čechách. Vlivem jejího územního a funkčního rozšíření pronikají prvky obecné češtiny i do jazyka spisovného, zejména pak do jeho mluvené podoby (např. *bramboračka*, *holka*, *kluk*) (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 93–94).

Druhou vrstvu slovní zásoby tvoří slova vymezená sociálně. Do této skupiny jsou zařazena slova profesní mluvy a slova slangová a argotická. Hranice mezi těmito poloútvary nejsou zcela vymežitelné (např. profesní mluva a pracovní slang mohou splývat). K obohacování slovní zásoby všech poloútvárů, zejména pak slovní zásoby argotu, dochází přejímáním slov z cizích jazyků. Termíny a fráze profesní mluvy užívá skupina lidí, která je spojována stejným zaměstnáním a pracovním procesem. Pro taková slova je typická významová jednoznačnost slov v daném prostředí a vyjadřovací úspornost (objevují se tendence k jednoslovným pojmenováním). V řadě případů tato slova tvoří odbornou terminologii, která však není kodifikovaná. Jako příklad profesní mluvy lze uvést slova *pacoš*, *kožař*. Slova a fráze užívané skupinou lidí, kterou spojují stejné zájmy, popř. profese, se označují jako slangy. Pro slangy je charakteristická velká synonymičnost, expresivnost, uplatňuje se zde jazyková hra či metaforičnost. Jako příklad lze uvést vysokoškolský slang – *cvika*, *filda*. (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 94). Jako argot je označovaná mluva, kterou užívají lidé na okraji společnosti. Pro argot je typické vytváření nespisovných výrazů, které plní funkci utajení pojmenovávané skutečnosti (např. slova *vočko*, *rozšít káču*) (Hubáček a kol., 1998, s. 24).

¹⁶ Interdialekt – nadnářeční útvar národního jazyka, který je posledním vývojovým stadiem tradičních dialektů, jež ztrácejí svá specifika a nápadné znaky, a tím se vzájemně sblížují. Zachované zůstávají pouze znaky společné větším oblastem či nářečním skupinám. V českém prostředí se zachovávají nejen jevy obecněčeské, ale také obecněmoravské (Šípková Milena (2017): INTERDIALEKT. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/INTERDIALEKT> (poslední přístup: 8. 6. 2022)).

Další vrstva slovní zásoby je vymezená příznakem expresivnosti. „*Expresivní slovo se odlišuje od neutrálního tím, že vedle pojmového významu obsahuje i pragmatickou významovou složku vyjadřující citový a volní vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti*“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 95). Expresivnost může být vyjádřena buď kladně, nebo záporně. Kladně zabarvenými výrazy jsou slova familiární, která se užívají při důvěrných stycích (např. *srdíčko, kočička*), hypokoristika, kterými označujeme zdomácnělá vlastní či příbuzenská jména (např. *brácha, Pepek*), dětská slova (např. *papu, hačat*) a eufemismy, které zjemňují primární pojmenování nepříjemné skutečnosti (např. *zesnout, zapáchat*). S eufemismy se setkáváme také v ideologicky zabarvených projevech (např. *bratrská pomoc*). Opakem eufemismů jsou dysfemismy, které nepříjemnou skutečnost zveličují (např. *chcípnout, být mimo mísu*) a řadí se tedy do skupiny záporně zabarvených výrazů. Mimo dysfemismy mají záporný příznak slova zhrubělá (např. *tlama, žrát*), slova vulgární (např. nadávky *hajzl*) a slova hanlivá (např. *šmelinář*), ke kterým se řadí i slova zveličelá (*psisko, babizna*). Ta ovšem nemusí mít v konkrétním kontextu vždy záporný příznak (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 95–96).

Poslední dvě vrstvy slovní zásoby jsou vymezené podle časové platnosti a podle funkčněstylové příslušnosti, kdy „*některá slova jsou příznaková svou příslušností k lexikální vrstvě charakteristické pro určitý styl*.“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 96).

M. Čechová a kol. (2011, s. 80) dělí slova do skupin, které se mírně odlišují od výše zmíněných. Jak již bylo zmíněno, ke spisovným výrazům patří slova neutrální, knižní a hovorová. Do protikladu staví výrazy nespisovné, kam spadají slova obecněčeská, oblastní (regionalismy), nářeční, slangová, profesní a argotická. Dále slova dělí podle původu na slova domácí, přejatá a cizí. Z hlediska dobového označuje slova jako neologismy, archaismy a historismy (viz níže) a slova módní, v jisté době nadužívaná. Vyčleňuje také výrazy podle frekvence výskytu na slova frekventovaná (ta mají tři stupně výskytu – vysoký, střední a nižší), slova řídká, která se vyskytují pouze ojediněle, okazionalismy, které jsou utvořené pro určitou příležitost, a hapax legomena (tato slova se vyskytují pouze jednou). Stejně jako autoři Příruční mluvnice češtiny (1995, s. 95–96) vyčleňuje slova expresivně zabarvená. Konkrétně rozlišuje slova citově neutrální a slova citově příznaková kladně i záporně. Zmíněno je také slohové hledisko,

podle kterého jsou slova rozdělena na knižní, kam by patřily např. poetismy¹⁷ či termíny, neutrální a hovorová slova. Upozorňuje také na to, že jednotlivá hlediska třídění slov do vrstev slovní zásoby se navzájem překrývají nebo kombinují (Čechová a kol., 2011, s. 80–81).

3.2.1 Slovní zásoba vymezená časovou platností

Jak již bylo zmíněno, slovní zásoba se neustále mění a vyvíjí. Na jedné straně některá slova zastarávají a z běžného jazyka jsou vytlačována, na straně druhé vznikají slova zcela nová. Společné je pro tyto lexikální vrstvy to, že obě skupiny slov zůstávají na periférii slovní zásoby. Proces vznikání a zanikání slov probíhá neustále zejména na základě vývoje společnosti, protože na jedné straně jsou neustále kladeny požadavky na pojmenování nových skutečností, na straně druhé některé skutečnosti zcela zanikají, nebo se proměňují jejich vztahy a poměry, a tím dochází i k zastarávání či úplnému zániku jejich pojmenování. Jako další faktor proměny vývoje slovní zásoby lze např. uvést samotný vnitřní jazykový vývoj, změny v systému pojmenování, ve slovtvorných strukturách a v synonymních řadách. Co se stability týče, více stabilní je jádro zastaralých slov, která jsou v povědomí starší generace a současně také tvoří tradici a literaturu. Naproti tomu nová slova jsou nestabilní, jelikož slovo jako nové nebývá pocíťováno dlouho (Hauser, 1980, s. 40–41).

„Při charakteristice jazyka z hlediska vývojových procesů se pro procesy spojené s archaismy (...) začíná uplatňovat označení archaizace. Ve slovní zásobě se přitom archaizace chápe jako proces protikladný procesu neologizace.“ (Martincová Olga (2017): ARCHAISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARCHAISMUS> (poslední přístup: 13. 6. 2022)).

V rámci slov zastaralých lze vyčlenit další dvě skupiny slov – archaismy a historismy. V praxi se s archaismy setkáme především jako se stylistickými synonymy, spolu s knižními výrazy dodávají projevům patetičnost a slavnostnost, jsou prostředkem vyššího stylu. Díky tomu, že na pozadí neutrální a hovorové slovní zásoby vynikají, slouží

¹⁷ Poetismus – jazykový prostředek, který tvoří specifickou lexikální vrstvu textů uměleckých. Jeho užívání je příznačné zejména pro poezii (Jelínek Milan, Vepřek Jarmil (2017): POETISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/POETISMUS> (poslední přístup: 14. 6. 2022)).

k charakteristice postav či k vyvolání komičnosti. V některých frazeologismech se můžeme setkat s archaismy bezpříznakovými. S historismy se setkáme zejména v odborné a beletristické literatuře, zejména v historické próze (v dílech A. Jiráska, Z. Wintra, V. Kaplického). Své místo však mají také v odborném stylu, kde jsou základními pojmenováními historických pojednání, učebnic dějepisu či dějepisných článků (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 94–95; Hauser, 1980, s. 43).

Důležité je podotknout, že ke slovům zastaralým neřadíme slova mrtvá, protože s těmi se již v jazykových projevech nesetkáme. Jako příklad uvádí Hauser (1980, s. 41) „... *staročeská slova tat (zloděj), debř (údolí), drbiti (musiti)*.“ Uvádí také rozdíl mezi slovem zastaralým a starým. Označení zastaralé má vystihovat proces vyčleňování ze slovní zásoby. Naproti tomu slovo staré může být součástí živé slovní zásoby, přestože je součástí slovní zásoby již několik století (např. *matka, zelený*) (Hauser, 1980, s. 41).

Hubáček a kol. (1998, s. 286) z hlediska stylistického jako archaismy označuje všechna slova, která náleží ke skupině historismů, slov zastaralých a slov zanikajících. Historismy definuje jako pojmenování skutečností, které již zanikly (např. *řemdich, halapartna*), slova zastaralá jako slova, která byla nahrazena pojmenováními novými (např. *krásověda*), a slova zanikající jako pojmenování zanikající skutečnosti (např. *čeledín*) nebo jako pojmenování přehodnocující skutečnost (např. *listonoš – poštovní doručovatel*). Na to, že se v běžném hodnocení označuje slovem archaismy jak skupina archaismů, tak historismů, upozorňuje také P. Hauser (1980, s. 41). O rozdělení zastaralých slov na archaismy, historismy a slova zastarávající (zanikající) nalezneme zmínku také v *Základní mluvnici českého jazyka* (Styblík a kol., 2004, s. 38).

3.2.1.1 Archaismy

Jak již bylo zmíněno, archaismy jsou slova nahrazovaná jiným pojmenováním, které patří do běžného a živého jazyka. Jsou to tedy slova vymezená časovým příznakem a mohou tvořit synonyma ke slovům neutrálním (Hauser, 1980, s. 41). Podle O. Martinové (2017: ARCHAISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARCHAISMUS> (poslední přístup: 13. 6. 2022)) lze archaismus vymezit v nejširším pojetí jako zastaralý jazykový prvek, který již nepatří do synchronního jazykového systému. V jiném pojetí je však archaické slovo jazykovým prvkem uchovaným z dřívějšího období jazykového vývoje a jeho archaičnost není

pociťována. Jako příklady uvádí tvary slov *očima*, *ušima*, které si uchovávají pozůstatek duálu.

Archaická slova lze dělit podle tří hledisek. Prvním z nich je postup zastarávání. Postihuje tedy míru stárnutí. Podle tohoto hlediska archaismy dělíme na slova poněkud zastaralá nebo zastarávající (např. *chmelovina*, *dospělec*) a slova zastaralá (např. *drahný*). Druhé hledisko významově dělí archaismy do tematických oblastí. Nejedná se pouze o pojmenování skutečností, vlastností a dějů, ale také o archaické spojky (*anžto*) a citoslovce (*namoutě*). Archaická slova lze rozdělit také podle jazykové struktury na lexikální, hláskové, slovotvorné a sémantické. (Hauser, 1980, s. 41). Na shodné třídění archaismů podle jazykové struktury upozorňuje také O. Martincová v *Novém encyklopedickém slovníku* (Martincová Olga (2017): ARCHAISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARCHAISMUS> (poslední přístup: 13. 6. 2022)).

V současném jazyce mají lexikální archaismy synonyma, která jsou představovaná slovy, jež nejsou příbuzná (např. *an – který*, *šlojír – závoj*). Jako archaismy jsou vnímány i některé poetismy (např. *truchlenec*). K zastarávajícím slovům patří také knižní výrazy (např. *arci*) a některá hovorová slova, která mají německý původ (např. *almara*, *kšeft*). Se zastaralými slovy se setkáme také v odborné oblasti, kde představují názvy vědeckých oborů vzniklých před dvěma stoletími. Od těchto názvů se však již většinou opustilo (např. *silozpyt – fyzika*, *dušesloví – psychologie*). K odborné oblasti lexikálních archaismů se řadí také termíny jednotlivých oborů (např. *časoslovo – sloveso*, *mluno – elektrina*).

Skupina hláskových archaismů je tvořena slovy, jejichž význam se dodnes nezměnil. Odlišné jsou pouze hláskové varianty slov (např. *ohořalý*, *mučedník*).

Pokud jsou slova utvořena pomocí zastaralých přípon u příslušných typů slov, hovoříme o slovotvorných archaismech. Do této skupiny by patřila stará deminutiva (např. *kabátec*, *truhlice*) a pojmenování vyjadřující názvy vlastností, která jsou utvořena pomocí archaické přípony *-stvo* (např. *přátelstvo*, *sobectvo*). Vedle slov utvořených zastaralými příponami k této skupině náleží také jednotlivá slova (např. *dílnice*, *měšténín*).

Poslední skupinou jsou sémantické archaismy. K těm řadíme mnohoznačná slova se zastaralým významem, který byl postupně nahrazován významem novým (např. slovo *loket* v zastaralém významu udával délkovou míru, dnes tímto výrazem označujeme část ruky) (Hauser, 1980, s. 42).

3.2.1.2 Historismy

O. Martincová (2017: HISTORISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/HISTORISMUS> (poslední přístup: 14. 6. 2022)) definuje historismy jako slova nebo slovní spojení, která označují skutečnosti a jevy už zaniklé, spojené s minulostí (např. *řemdich, halapartna, panoš*). Od archaismů se liší tím, že v současném jazyce nemají neutrální synonyma, a proto někdy bývají charakterizovány jako bezpříznakové lexikální jednotky. V některém ze svých významů může být historismus polysémním slovem.

Historismů se užívá v kontextu příslušné doby, ke které se váží (např. středověké historismy *purkmistr, cimbuří*). Jelikož historismy souvisí se společenským životním stylem, lze je seskupovat do věcných okruhů. Jedním z příkladů takového okruhu mohou být názvy starých zbraní (např. *sudlice, kuše, tulich*) nebo staré vojenské poměry a tituly (např. *kaprál, mušketýr, ztracenec*). Jako rozsáhlejší tematické okruhy historismů lze uvést názvy zařízení (např. *okřín – mísa, hubatka – nádoba na pivo*), názvy peněz (např. *groš, tolar, šesták*), názvy řemeslníků a zaměstnání (např. *forman, mečíř, mlatec*) a společensko-politické historismy související s určitou společenskou epochou, např. s feudalismem (*léno, nádeník, ratejna*). Co se původu týče, historismy jsou jak slovy domácími (např. *vozataj*), tak cizího (např. *ungelt – celnice, knecht – pacholek*) (Hauser, 1980, s. 42).

V současné době jsou kladeny otázky, zda lze za historismy pokládat také slova, která označují skutečnosti zaniklé poměrně nedávno (např. v důsledku politických a společenských změn po roce 1989 – např. slova *svazák, záhumenek*). Lexikografie se potýká s problematikou zpracování historismů ve výkladových slovnících současného jazyka, zejména pak s výběrem a hodnocením lexikálních prostředků jako historismů a s lexikografickým způsobem vyjádření chronologického určení historismů (Martincová Olga (2017): HISTORISMUS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.),

3.3 Změny ve slovní zásobě

Vývoj slovní zásoby je ovlivňován třemi faktory – mimojazykovými, psychickými a jazykovými, přičemž jejich působení se prolíná. Mimojazykové faktory v sobě zahrnují důsledky historických změn nejen ve společnosti, ale také v přírodě. Takové změny s sebou přinášejí zanikání pojmenování skutečností, které se vytrácejí, a zároveň vytváření pojmenování skutečností nově vzniklých. Jazykové faktory zachycují vliv postavení lexikálních jednotek v proměňujícím se jazykovém systému na jejich vývoj jak po stránce významové, tak po stránce formální. A nakonec psychický faktor zachycuje obohacování slovní zásoby o pojmenování nově vznikajících pojmů v důsledku rozvoje lidského poznání a myšlení. „*Variabilita citového života si vyžaduje vznik dosud neotřelých prostředků, které by nahradily výrazy už příliš „zevšednělé“*“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 96).

Proměny slovní zásoby probíhají různými způsoby. Nejenže slova zanikají (zániku slov jsme se věnovali v předchozích podkapitolách), ale také dochází k tvorbě slov nových, a to třemi základními slovotvornými způsoby: 1. odvozováním, 2. skládáním a 3. zkracováním. Dalším způsobem, který slovní zásobu proměňuje, je vznik ustálených slovních spojení. Takto vzniklé vícečlenné jednotky se ustalují a jsou rovnocenné s lexikálními jednotkami jednočlennými. Předposledním způsobem, který způsobuje proměny slovní zásoby je přejímání slov nejen v rámci jazyka národního, ale také v rámci jazyků cizích. Typičtější je právě přejímání slov z jazyků cizích, k němuž dochází vlivem politických, ekonomických a kulturních kontaktů mezi jednotlivými společnostmi. Takto přejatá slova do národního jazyka přecházejí díky novým skutečnostem (např. *telefon*) nebo díky předmětům a jevům, které jsou typické pro určitý prostor (např. *reconquista*). Přejatá slova mohou plnit také funkci stylistického synonyma (např. *rozsudek* – *ortel*) či eufemistického synonyma (např. *tlustá* – *corpulentní*). Mohou být také pouze módní záležitosti. Nejčastější výskyt těchto slov je však v oblasti odborné, kde se užívá odborných termínů. Jejich výhodou je mezinárodní srozumitelnost, nezatíženost druhotnými významy a větší schopnost vytvářet odvozeniny (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 96–97, 99, 102).

Samotná přejatá slova nalezneme v *Průruční mluvnici češtiny* (1995, s. 100–102) rozdělená do skupin. Rozlišují se typy přejatých slov podle způsobu a míry přizpůsobení, přejatá slova podle původu a přejímky z češtiny, kdy jsou do cizích jazyků přejímána slova česká (např. *koláč, povidla, robot*). Poslední zmíněné se v nové době stalo slovem mezinárodním. Pro český jazykový systém je charakteristické začleňování přejatých slov v co nejpřesnější počestěné podobě, tedy jak po stránce hláskové, tak po stránce morfologické. Podle toho, jak se slova přizpůsobí domácí podobě, dělíme slova na: 1. lexikální jednotky citátové, které zachovávají svůj původní pravopis a většinou i výslovnost (např. *science fiction*). Řadí se k nim také přejatá, tzv. okřídlená slova, tedy citáty různých rčení a skutečných výroků (např. *omnia mea mecum porto*); 2. lexikální jednotky částečně přizpůsobené, které jsou stále pocíťována jako cizí, poněvadž zejména po stránce pravopisné stále kolísají (např. *briefing X brífink*); 3. lexikální jednotky zcela zdomácnělé, jež se zcela přizpůsobily českému jazykovému prostředí a dnes už jako cizí pocíťovány nejsou (např. *košile, anděl*). Zvláštní případ představují tzv. kalky – doslovné překlady cizích vzorů. Může také dojít k tomu, že se spojí prvky domácího a cizího jazyka. Taková slova se nazývají slova hybridní (např. *fotosoutěž*). Někdy mají hybridní slova slangový (např. *slibotechna*) nebo odborný charakter (např. *supravodivý*).

V českém jazyce také nalezneme přejatá slova z různých jazyků. Takto dělíme slova přejatá podle původu. Do českého jazyka byla slova přejímána zejména z latiny (např. *doktor, herbář*) a řečtiny (např. *demokracie, typ*). Vlivem historických událostí byla řada slov přejatá z němčiny (např. *brýle, knedlík*), zejména pak slovní zásoba oblasti řemeslnického názvosloví a slangu (např. *fortel, klempíř*) a nespisovná přejatá slovesa (např. *majznout, fantazírovat*). Do českého jazyka byla přejata slova také slovanských jazyků, a to hlavně v období národního obrození. Jako příklad lze uvést výpůjčky polské (např. *báje, půvab*), ruské (např. *šije, vzduch*), slovenské (např. *zástava*), srbocharvátské (např. *junák, snacha*). S ruskými přejímkami se setkáme také ve 20. století (např. *kulak, polárnik*). Čeština však přejímala slova také z jiných evropských i neevropských jazyků. Z italštiny přichází hudební terminologie (např. *duet, forte*), z angličtiny sportovní terminologie, dnes počítačová (např. *fotbal, hardware*), z francouzštiny slova týkající se módy (např. *baret, manžeta*), dalšími jazyky jsou např. arabština (např. *alkohol, káva*), turečtina (např. *jogurt, klobouk*), hindština (např. *jóga*). Z čínštiny se k nám přes jiné jazyky dostala slova jako *čaj* nebo *kečup*. Zvláštní skupinou přejatých slov jsou internacionalismy neboli slova mezinárodní. Ta jsou užívána ve většině evropských i části

mimoevropských jazycích. Často se jedná o nadnárodní slova řeckého nebo latinského původu, která jsou uměle vytvořená z jejich slovních základů (např. *automobil*, *magnetofon*) (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 100–102).

Poslední změnou, se kterou se ve slovní zásobě setkáme, jsou významové změny slov. Význam slov se postupem času může měnit, anebo můžou slova nabývat významů nových. Proces rozšiřování počtu významů slov existujících označujeme jako sémantické tvoření lexikálních jednotek. K základním způsobům tohoto procesu patří metafora¹⁸ a metonymie¹⁹. Zvláštními případy těchto dvou způsobů jsou zužování a rozšiřování významu²⁰, významová abstraktizace a konkretizace²¹. Přenesenými pojmenováními jsou také eufemismy a dysfemismy (*Příruční mluvnice češtiny*, 1995, s. 97).

¹⁸ Metafora – nepřímé pojmenování, které vzniklo přenesením pojmenování na základě vnější podobnosti (např. *srdce zvonu*, *kupa problémů*) (Čechová a kol., 2011, s. 64).

¹⁹ Metonymie je nepřímé pojmenování, jež vzniklo přenesením pojmenování na základě věcné, zvláště vnitřní souvislosti (např. *číst Jiráska*) (Čechová a kol., 2011, s. 65).

²⁰ Vlivem specializace (zužování slov) dochází k tomu, že v jistých situacích, oborech nebo skupinách získávají obecná slova užšího významu tak, že se zvětšuje obsah, ale zmenšuje rozsah (např. slovo *stroj* může znamenat *psací stroj*, *šicí stroj* apod.). Opakem tohoto procesu je generalizace (rozšiřování významu), kdy dochází ke zvětšení rozsahu a zmenšení obsahu (např. slovo *koření* označovalo hromadné kořeny rostlin a aromatické kořínky, později se tento název začal používat i pro koření nepocházející z kořinek (např. plody kmínu) (Pokorný, 1991, s. 26).

²¹ Abstraktizace je významová změna, kdy se konkrétní substantivum stává substantivem abstraktním zpravidla na základě metafor. Typická je např. při tvorbě termínů a frazémů (např. *(zorané) pole* → *(lexikální) pole*, *brouk (v trávě)* → *brouk (v hlavě)*) (Hladká Zdeňka (2017): ABSTRAKTIZACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ABSTRAKTIZACE> (poslední přístup: 19. 6. 2022)). Opačným procesem je konkretizace, při které se abstraktní substantivum stává substantivem konkrétním zpravidla na základě metonymie (např. *(propadnout) pítí* → *(donést) pítí*) (Hladká Zdeňka (2017): KONKRETIZACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/KONKRETIZACE> (poslední přístup: 19. 6. 2022)).

4 Kurikulární dokumenty

Kurikulární dokumenty pro vzdělávání žáků od 3 do 19 let jsou do vzdělávací soustavy zavedeny v souladu s principy kurikulární politiky od roku 2004. Tyto principy jsou zformulovány v Národním programu rozvoje vzdělávání v ČR (tzv. Bílé knize). Své právní ustanovení mají v zákoně 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání – ve školském zákoně. Kurikulární dokumenty jsou vymezeny ve dvou úrovních. První z nich je státní, která je představována rámcovými vzdělávacími programy, druhá je školní úroveň, kterou představují školní vzdělávací programy. Rámcové vzdělávací programy (RVP) jsou závazné pro vzdělávání jednotlivých etap, tedy pro předškolní, základní a střední vzdělávání. Podle školních vzdělávacích programů (ŠVP) se uskutečňuje vzdělávání na jednotlivých školách a je vytvořeno na základě zásad stanovených v příslušném RVP. Pro tvorbu a úpravu ŠVP je pro školy přístupná metodická podpora. Jak rámcové, tak školní vzdělávací programy jsou dokumenty veřejně přístupné pro pedagogickou i širokou veřejnost. „*Rámcové vzdělávací programy vycházejí z nové strategie, která zdůrazňuje klíčové kompetence, jejich provázanost se vzdělávacím obsahem a uplatněním získaných vědomostí a dovedností v praktickém životě, vycházejí z koncepce společného vzdělávání a celoživotního učení, formulují očekávanou úroveň vzdělávání stanovenou pro všechny absolventy jednotlivých etap vzdělávání, podporují pedagogickou autonomii škol a profesní odpovědnost učitelů za výsledky vzdělávání*“ (RVP ZV, 2021, s. 5). O systému kurikulárních dokumentů pojednává část A RVP ZV.

4.1 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

Obecnou charakteristiku základního vzdělání nalezneme v části B. Základní vzdělávání je podle školského zákona realizováno prostřednictvím Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV) a ukončením základního vzdělání se dosahuje stupně základní vzdělání. Povinnou školní docházkou se zabývá § 36 až 43 školského zákona. Organizaci základního vzdělání upravuje § 46 a 47 školského zákona, jeho průběh spravuje § 49 a 50 školského zákona. Podrobnosti stanovuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ve vyhlášce č. 48/2005 Sb., o základním vzdělání a některých náležitostech plnění povinné školní docházky. § 51 až 53 školského zákona upravuje hodnocení výsledků vzdělávání žáků, § 45 školského zákona upravuje

získání stupně vzdělání, ukončením základního vzdělání se řídí § 54 až 56 školského zákona (RVP ZV, 2021, s. 7).

RVP ZV je otevřeným dokumentem, který se inovuje v určitých časových etapách, jež jsou závislé na potřebách společnosti, zkušenostech učitelů se ŠVP a měnících se potřeb a zájmů samotných žáků. Řídí se několika principy. Svým pojetím a obsahem navazuje na Rámcový vzdělávací program předškolního vzdělávání a je východiskem pro Rámcové vzdělávací programy středního vzdělávání. Vymezuje nezbytné a společné učivo pro povinné základní vzdělávání žáků, specifikuje úroveň klíčových kompetencí, vymezuje očekávané výstupy a učivo, jako součást základního vzdělávání zařazuje průřezová témata, určuje standardy pro ZV, podporuje komplexní přístup ke vzdělávání a připouští modifikaci vzdělávacího obsahu, rozsahu a zaměření výuky.

RVP ZV klade důraz na zohlednění potřeb a možností každého žáka při dosahování cílů ZV, na uplatnění individualizace výuky a s tím související vytváření širší nabídky volitelných předmětů. Snaží se prosadit změny v hodnocení, zvýraznit potřebu spolupráce školy, školských poradenských zařízení a zákonných zástupců a zachovávat heterogenní skupiny ve vyučování a omezit vyčleňování žáků do specializovaných tříd a škol. Principy a tendence RVP ZV nalezneme opět v části A (RVP ZV, 2021, s. 6).

Část C rozebírá pojetí a cíle ZV, klíčové kompetence, jednotlivé vzdělávací oblasti, průřezová témata a rámcový učební plán. Základní vzdělání je rozděleno do dvou stupňů, přičemž pro naši práci je stěžejní stupeň druhý. Ten žákům pomáhá získat vědomosti, dovednosti a návyky umožňující samostatné učení a utváření hodnot a postojů vedoucích ke kultivovanému chování, zodpovědnému rozhodování a respektování práv a povinností. Jeho pojetí umožňuje užívání náročnějších metod práce a nových zdrojů poznávání, zadávání komplexnějších a dlouhodobějších úkolů a projektů a přenášení větší odpovědnosti na žáky (RVP ZV, 2021, s. 8).

4.1.1 Vzdělávací oblast Jazyk a jazyková komunikace

Vzdělávacích oblastí základního vzdělávání je celkem devět. Český jazyk a literatura společně s Cizím jazykem a Dalším cizím jazykem spadá do oblasti Jazyk a jazyková komunikace. Tato oblast má stěžejní postavení ve výchovně vzdělávacím procesu. *„Dovednosti získané ve vzdělávacím oboru Český jazyk a literatura jsou potřebné nejen pro kvalitní jazykové vzdělání, ale jsou důležité i pro úspěšné osvojování*

poznatků v dalších oblastech vzdělávání.“ Obsah oboru Český jazyk a literatura je rozdělen do tří složek – komunikační a slohová výchova, jazyková výchova a literární výchova (RVP ZV, 2021, s. 16).

Cílem vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace je utváření a rozvíjení takových klíčových kompetencí žáka, díky kterým žáci chápou jazyk jako nositele kulturněhistorického vývoje národa a sjednocujícího činitele národa a chápou jazyk jako důležitý nástroj celoživotního vzdělávání. Dále se snaží o rozvoj pozitivního vztahu k mateřskému jazyku, který by žáci měli chápat jako zdroj rozvoje osobního i kulturního bohatství, a zároveň se snaží o rozvoj kladného vztahu k mnohojazyčnosti a respekt ke kulturní rozmanitosti. Dalším cílem je vnímání jazyka jakožto prostředku příjmu a přenosu informací a jejich samostatné získávání z rozličných zdrojů, práce s literárními a jazykovými prameny různého zaměření, zvládání pravidel komunikace mezi lidmi v daném kulturním prostředí a budování sebedůvěry při veřejném vystupování spojené s kultivovaným projevem, kterým žák sám sebe prosazuje. Posledním z cílů je individuální prožívání uměleckého díla, sdílení čtenářských zážitků, rozvoj kladného vztahu k literatuře a umění založeném na uměleckém textu obecně a v neposlední řadě k rozvoji vnímání založeném na emocích a estetice (RVP ZV, 2021, s. 17).

V RVP ZV se přímo nesetkáme s pojmy archaismus a historismus, ovšem jejich zařazení do výuky můžeme odvodit z očekávaných výstupů a učiva. Konkrétně v očekávaných výstupech jazykové výchovy, kdy by žák při ukončení 2. stupně ZŠ měl rozlišit a na konkrétních příkladech doložit nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby včetně zásad tvoření českých slov. Učivo o zastaralých výrazech lze zahrnout také do očekávaného výstupu rozlišení spisovného jazyka, nářečí a obecné češtiny. Tyto očekávané výstupy lze zařadit do učiva slovní zásoby a tvorby slov, kam spadá slovní zásoba a její jednotky, slohové rozvrstvení lexika, význam slov, homonyma, synonyma, obohacování slovní zásoby a způsoby tvorby slov, a učiva obecné poučení o jazyce, kam se zařazují skupiny jazyk, rozvrstvení národního jazyka, jazyk a komunikace a čeština jako jazyk národní a mateřský. Problematiku zastaralých výrazů bychom mohli zařadit také do očekávaných výstupů literární výchovy, konkrétně k ucelené reprodukci přečtených textů, kdy by žáci měli popsat jazyk literárního díla a vlastními slovy interpretovat jeho smysl. Tento očekávaný výstup by mohl být realizován prostřednictvím učiva o základech literární teorie a historie, kam spadá mj. právě jazyk literárního díla (RVP ZV, 2021, s. 23–24).

4.2 Školní vzdělávací program

Školní vzdělávací program je realizací rámcových vzdělávacích programů. Na rozdíl od RVP je ŠVP vytvářen školami a jeho obsah může být uspořádán buď do předmětů, anebo do jiných ucelených částí. ŠVP má svá pravidla – je vydáván ředitelem školy nebo školského zařízení, stejně tak je také zveřejňováno na přístupném místě ve škole nebo školském zařízení, a proto je také volně dostupný komukoli nejen k nahlédnutí, ale také k pořizování si jeho opisů a výpisů. Za poplatek je také možné vytvořit jeho kopii.

V souvislosti s RVP ŠVP stanovuje konkrétní cíle vzdělávání, délku, formy, obsah a časový plán vzdělávání, podmínky přijímání uchazečů, průběh a zakončení vzdělávání, v případě vydávání dokladu o ukončení vzdělání jeho označení, popisuje také materiální, personální a ekonomické podmínky a podmínky bezpečnosti práce a ochrany zdraví, za nichž je vzdělávání uskutečňováno (Metodický portál MŠMT: RVP, 2020, dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/> (poslední přístup: 20. 6. 2022)).

Český jazyk a literatura má ve zkoumaných školách většinou časovou dotaci čtyři hodiny českého jazyka a literatury týdně (dle RVP je minimální časová dotace 15 hodin týdně) (RVP ZV, 2021, s. 147).

5 Učebnice

V poslední kapitole teoretické části se budeme věnovat učebnicím českého jazyka a čítankám. Naším cílem je zjistit, zda se ve vybraných učebnicích a čítankách objevují pojmy archaismus a historismus, popř. slova zastaralá a zastarávající. Pozornost je věnována učebnicím, se kterými pracují učitelé češtiny na školách, kde probíhalo naše výzkumné šetření. Konkrétně půjde o učebnice Státního pedagogického nakladatelství a nakladatelství Nová škola.

5.1 Státní pedagogické nakladatelství

Učebnice *Český jazyk 8* a *Český jazyk 9* jsou v obsahu rozděleny do dvou oblastí – Jazyk a Sloh a komunikace. V učebnici pro 8. ročník je druhá kapitola věnována nauce o slově, do které jsou zahrnuty podkapitoly *Slovní zásoba a tvoření slov* a *Obohacování slovní zásoby: víceslovná pojmenování, slova cizího původu*. Zde jsme předpokládali zmínku o slovech zastaralých. Kapitola se však věnuje zejména obohacování slovní zásoby tvorbou nových slov, víceslovným pojmenováním a slovům cizího původu. O archaismech a historismech učebnice *Český jazyk 8* tedy vůbec nepojednává (Hošnová a kol., 2009, s. 11–17).

Naproti tomu v učebnici *Český jazyk 9* už je učivo a archaismech a historismech zahrnuto, a to hned v první kapitole *Vývoj českého jazyka*. Nejprve je český jazyk charakterizován a zařazen do slovanské rodiny, je popsána jeho historie – vznik a vývoj do počátku 14. století. Následují ukázky textů (např. od Jana Husa, J. A. Komenského či ukázka z Dalimilovy kroniky). Úkolem žáků je nejen texty přečíst, ale také pokusit se převést text do dnešního jazyka pomocí vysvětlivek, které se pod texty nacházejí. Za ukázkami je podkapitola zaměřená na nejdůležitější etapy vývoje češtiny od 14. století po vývoj jazyka v dnešní době. Následují podkapitoly věnované přímo archaismům, historismům, a také neologismům. V nich nalezneme definice těchto slov a cvičení, kde mají v úryvku textu díla Zikmunda Wintera *Mistr Kampanus* vyhledat slova a slovní spojení zastaralá a zastarávající (Hošnová a kol., 2010, s. 7–16).

Krátkou zmínku o archaismech a historismech nalezneme také v učebnici literatury *Literární výchova pro 2. stupeň základní školy* v kapitole *Literární dílo – jeho vrstvy a prvky*. Při přiblížení jazykové vrstvy autoři hovoří o rozdělení slov podle

dobového výskytu, kde slova rozdělují na zastaralá (archaismy), historická (historismy) a slova nově utvořená (neologismy). Ke každému pojmu je věnována velmi krátká definice s uvedenými příklady (Soukal, 2009, s. 27). V ukázkách textů, které učebnice též obsahuje, jsou pod texty v případě potřeby slovníčky se slovy, která by mohla být nejasná nebo která potřebují upozornit na správnou výslovnost. Poměrně rozsáhlý slovníček je např. u ukázky *Ktož jsú boží bojovníci*, kde jsou vysvětlena slova jako *retuj – ochraňuj, osvobozuj; úfajete – doufejte, spoléhejte; jiezda – válečná výprava* (Soukal, 2009, s. 79).

Čítanky 8, 9 pro základní školy jsou rozděleny podle obsahových hledisek, nikoli chronologicky. Stejně jako u ukázek textů v *Literární výchově*, také v čítankách jsou pod ukázkami slovníčky, ve kterých jsou nesrozumitelná slova vysvětlována. Navíc zde najdeme také otázky a úkoly, které mají ověřit žákovo porozumění přečteného textu. Jako příklad lze uvést *Maryčku Magdonovu* Petra Bezruče, kde jsou ve slovníčku vysvětleny pojmy *harenda – hospoda, krčma* či *fěrtoch – zástěra*. Úkolem žáků je převyprávět příběh a najít jazykové prvky, které se v básni objevují (Soukal, 2015, s. 90).

5.2 Nakladatelství Nová škola

Učebnice českého jazyka pro 8. ročník je rozdělena do pěti kapitol, přičemž kapitolou pojednávající o *Obecném výkladu o jazyce* je kapitola pátá. O archaismech a historismech nalezneme zmínku v podkapitole *Vývoj českého jazyka*. V té je nejprve ve stručnosti čeština popsána od jejího vzniku až po současnost, včetně zmínek o současných institucích, jazykových příručkách a významných jazykovědcích. Následují úkoly nejprve týkající se vývoje jazyka, poté již cvičení zaměřená na rozdíly mezi dnešní a dřívější spisovnou češtinou. Pod zadáními úkolů opět nalezneme slovníček s výrazy, které dnes již nejsou obvyklé. Následuje rámeček s definicemi archaismů, historismů a též neologismů, pod ním cvičení, kde mají žáci rozřadit slova do skupiny archaismů, historismů nebo neologismů. Za každou kapitolou v učebnici následuje opakovací test, v naší kapitole se setkáme s otázkami, která ke zkoumaným slovům odkazují (Kvačková a kol., 2015, s. 109–112). V učebnici českého jazyka pro 9. ročník jsme žádnou zmínku o archaismech a historismech nenašli.

Stejně tak ani v jedné z čítanek jsme zmínku o zastaralých slovech nenalezli. Obsah *Čítanky pro 8. ročník* je seřazen tematicky, zatímco obsah *Čítanky pro 9. ročník* je seřazen chronologicky. Otázky, které nalezneme pod ukázkami textů, se spíše zaměřují

na porozumění textu, pochopení kulturněhistorického kontextu či charakterizování postav. Na stránku jazykovou zde není příliš upozorňováno.

II VÝZKUMNÁ ČÁST

6 Metodologie práce

V této části práce se budeme zabývat samotným výzkumem, při kterém jsme pomocí dotazníků zkoumali znalost a porozumění archaismům a historismům žáky 8. a 9. ročníků základních škol. Součástí dotazníku byly také dvě otázky, které zjišťovaly, zda je v hodinách českého jazyka a literatury této vrstvě slovní zásoby věnována pozornost.

Při sestavování dotazníku jsme vycházeli z předpokladu, že žáci dokážou rozpoznat slova zastaralá. Obtížnější by však pro ně mohlo být rozpoznat rozdíly mezi archaismy a historismy. Dalším předpokladem bylo, že ačkoliv žáci zastaralá slova poznají, bude pro ně obtížné vystihnout jejich význam v dnešním jazyce.

Dotazníky byly rozdány do pěti základních škol v Kraji Vysočina v okrese Třebíč. Jednalo se o Základní školu v Myslibořicích a Základní školu ve Valči, které jsou menšími školami na vesnicích, menší městskou Základní školu v Hrotovicích a dvě větší školy ve městě Třebíči – Základní škola T. G. Masaryka Třebíč, Základní škola Třebíč, Horka-Domky. První tři zmíněné mají 8. a 9. ročníky po jedné třídě, školy v Třebíči mají v každém ročníku třídy tři, ZŠ T. G. Masaryka má v každém ročníku navíc třídu sportovní. Na ZŠ Třebíč, Horka-Domky proběhl výzkum v obou ročnících. Při výzkumu byl kladen důraz na objektivnost, spolehlivost a na zajištění stejných podmínek pro všechny respondenty.

Dotazník byl vytvořen tak, aby jeho zadání a vyplnění nezabralo více než jednu vyučovací hodinu, přičemž zpravidla jeho zadání a vyplnění nepřesahovalo 30 minut. Dotazníky jsem zadávala osobně. Před rozdělením jsem žákům objasnila důvod, proč po nich žádám vyplnění dotazníků. Zdůraznila jsem, že dotazníky jsou anonymní a že žádná z odpovědí, kterou žáci uvedou, není ani správná, ani špatná, protože důležité je jejich subjektivní vnímání slov. V případě nejasností dostali respondenti prostor pro dotazy, a to i během vyplňování dotazníku. Této možnosti nikdo ze žáků nevyužil. Také jsem vždy ve zkratce připomněla, co archaismy a historismy označují.

Strukturu dotazníku lze rozdělit do tří částí. První část obsahovala několik úvodních vět, ve kterých se respondenti dozvěděli, čeho se výzkum týká a proč je uskutečňován pro případ, že by dotazníky zadávali vyučující. Také zde byla zdůrazněna

anonymita. Druhá část obsahovala hlavičku, ve které žáci uvedli své pohlaví, věk a mimoškolní aktivity. Byly to jediné identifikační údaje, které respondenti vyplnili. Třetí část se věnovala samotnému výzkumu. Položeno bylo celkem sedm otázek, přičemž jedna z otázek měla další tři podotázky. Otázky byly převážně otevřené, přičemž v jedné z otázek respondenti vybírali z možností „ano x ne“ a v jedné se měli rozhodnout, ke kterému slovu přiřadí slovo archaické a ke kterému slovo historické.

Prvními dvěma otázkami jsme se snažili zjistit, zda se žáci ve výuce českého jazyka a literatury setkávají s pojmy slova zastaralá a zastarávající, historismy a archaismy. Na tuto otázku navazovala otázka druhá, kterou jsme se pokusili zmapovat, zda učitelé žáky na taková slova upozorňují a zda si vysvětlují významy takových výrazů. Další otázky již byly zaměřeny na to, zda žáci vědí, jaký je rozdíl mezi archaismy a historismy a jaké by mohly být příklady těchto slov. Další otázka byla spojena s prací s krátkou ukázkou textu od Aloise Jiráska, kde měli respondenti vyhledat slova, o kterých si myslí, že jsou archaická či historická, a napsat jejich význam v dnešní češtině. Následovala otázka, v níž měli respondenti určit, které ze dvou slov je archaismem a které historismem. V poslední úloze měli respondenti vysvětlit, co v dnešním jazyce znamenají archaická a historická slova. Celkem měli do dnešní češtiny přeložit osm slov.

6.1 Respondenti výzkumu

Jak již bylo zmíněno, výzkum proběhl na pěti základních školách v šesti třídách, konkrétně dva výzkumy v 8. ročnících, každý v jedné z třebíčských škol, a čtyři výzkumy v 9. ročnících na ostatních školách. Na výzkumu se tedy podílelo přesně sto respondentů. Důvodem převahy výzkumu v 9. ročnících bylo doporučení učitelů, češtinářů, kteří se domnívali, že žáci, kteří byli připravováni na přijímací zkoušky, budou schopni odpovídat adekvátněji. I přes to se pokusíme porovnat výsledky mezi dvěma ročníky. Rozdělení respondentů podle věku a pohlaví v jednotlivých ročnících zachycuje tabulka 1, mimoškolní aktivity tabulka 2.

Tabulka 1 – Popis respondentů

Třída	8. ročník	9. ročník
Počet žáků	39	61
Věk	13–14 let	14–16 let
Pohlaví – žena	14	37
Pohlaví – muž	25	24

Zdroj – vlastní výzkum

Tabulka 2 – Mimoškolní aktivity respondentů

Mimoškolní aktivity	8. ročník	9. ročník
Četba	7	18
Návštěva knihovny	0	0
Sport	26	38
Dramatický kroužek	1	3
Výtvarný kroužek	2	3
Hudební kroužek	2	10
Jiné (pobyt venku, čas s přáteli, telefon, PC, ...)	29	33

Zdroj – vlastní výzkum

Po zprůměrování výsledků druhé tabulky lze vyčíst, že na každého ze žáků připadají necelé dvě mimoškolní aktivity. Žádný z dotazovaných nenechal odpověď mimoškolních aktivit nevyplněnou. Nejčastějšími aktivitami v obou ročnících byl sport, trávení času s kamarády, pobyt venku v přírodě, hraní her na počítači nebo herní konzoli a čas strávený na mobilním telefonu. Z odpovědí také vyplynulo, že více rozličných koníčků mají dívky než chlapci, a to opět v obou ročnících, nejméně naopak chlapci v 9. ročníku. Pokud bychom se chtěli zaměřit na to, zda mimoškolní aktivity mají vliv na odpovědi žáků, zpravidla platilo, že žáci, kteří mají více koníčků nebo u kterých se mezi mimoškolními aktivitami objevila četba, odevzdávali dotazníky s nevyplněnými

odpověďmi jen zřídka, popř. jako odpověď uvedli, že „*neví*“. Žáci, kteří měli jeden koníček, zejména sport, častěji vraceli dotazníky zčásti nevyplněné.

7 Výsledky výzkumu

V této kapitole se pokusíme podrobněji popsat a zhodnotit jednotlivé otázky, které byly v dotazníku obsaženy a díky kterým budeme moci vyvodit závěr našeho výzkumu. K některým z otázek budou připojeny grafy odpovídající výsledkům odpovědí žáků 8. ročníku a výsledkům odpovědí žáků 9. ročníku s jejich odpovídajícími komentáři. Důležité je podotknout, že zdrojem všech grafů je vlastní výzkum. Každé otázce bude věnována jedna podkapitola uvedená zněním otázky. Následovat bude popis, co jsme se snažili otázkou zjistit, a dále pak budou rozebrány výsledné odpovědi.

7.1 Otázka č. 1

Zadání: Setkali jste se v hodinách literatury s těmito pojmy:

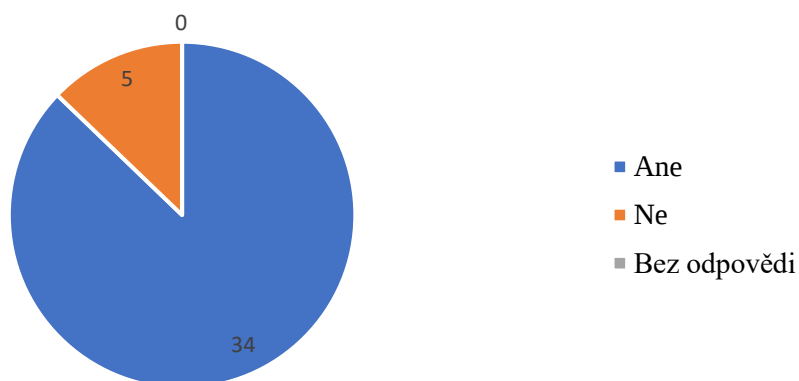
<i>Slova zastaralá</i>	ano x ne
<i>Slova zastarávající</i>	ano x ne
<i>Archaismus</i>	ano x ne
<i>Historismus</i>	ano x ne

V této otázce jsme se snažili zjistit, zda o výše zmíněných pojmech žáci v rámci výuky někdy slyšeli. Záměrně nebyly zvoleny pouze pojmy archaismus a historismus pro případ, že by někteří z vyučujících českého jazyka hovořili pouze o slovech zastaralých či zastarávajících.

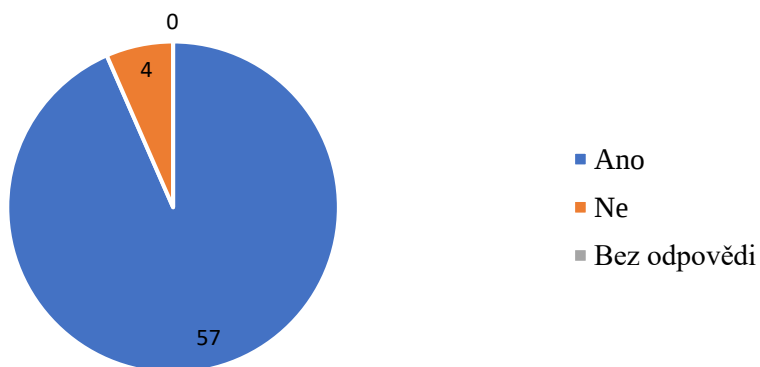
Na tuto otázku odpověděli téměř všichni žáci. Výjimkou byli 3 žáci v 9. ročníku a 3 žáci z 8. ročníku. S kladnými odpověďmi jsme se nejvíce setkali u pojmů zastaralé slovo a historismus. U žáků 8. ročníků byl tento počet dokonce stejný – 34 žáků tyto pojmy znalo z hodin literatury. Podobné výsledky byly také ve vyšším ročníku, kdy rozdíl kladných odpovědí činil pouze 3 žáky. Znalost zastaralých výrazů potvrdilo 57 žáků, znalost archaismů 54 žáků. Srovnatelný počet odpovědí v obou ročnících můžeme sledovat u pojmu slova zastarávající, u nichž převažovaly záporné odpovědi. Konkrétně se záporně vyjádřilo 36 žáků 9. ročníku a 26 žáků 8. ročníku. Jediným pojmem, u kterého spatřujeme rozdíl mezi dvěma ročníky, je historismus. Zde se kladně vyjádřilo 47 žáků 9. ročníku, naopak jako spíše neznámý tento pojem hodnotí 20 žáků 8. ročníku.

Obecně tedy můžeme říct, že s vybranými pojmy se setkala většina žáků 9. ročníku, za neznámý považuje více jak polovina žáků pojem slovo zastarávající. Naopak pro žáky 8. ročníku jsou známé pojmy slovo zastaralé a archaismus, u pojmů slovo zastarávající a historismus jsou výsledky odpovědí rozdělené půl na půl. Přesné rozložení odpovědí můžeme sledovat v následujících grafech.

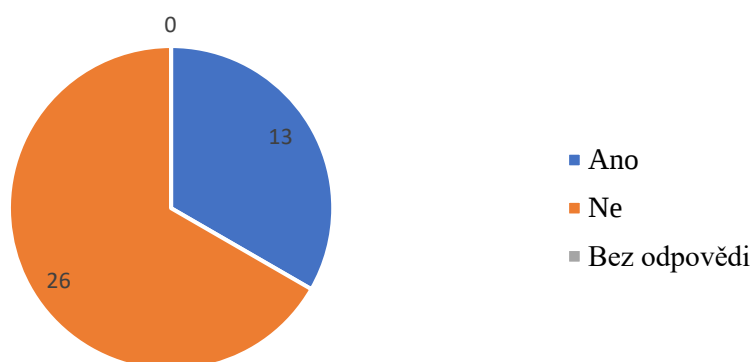
Graf 1 – Zastaralé slovo: 8. ročník

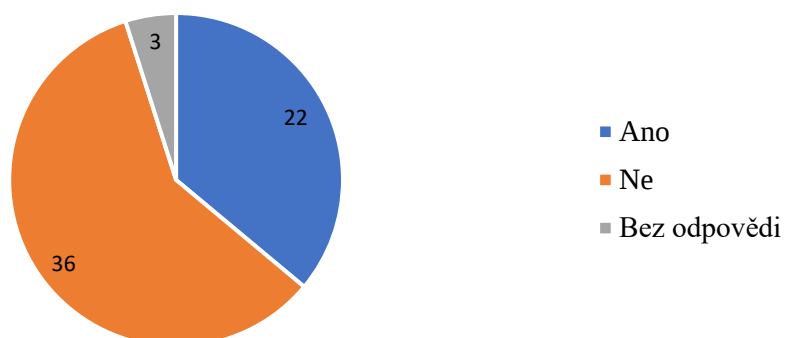
Graf 2 – Zastaralé slovo: 9. ročník

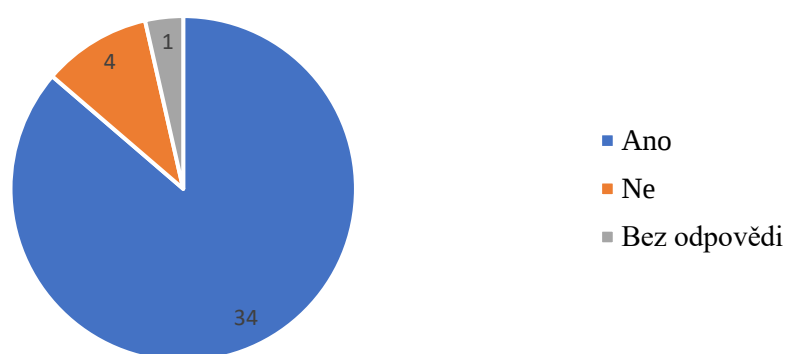
Graf 3 – Zastarávající slovo: 8. ročník

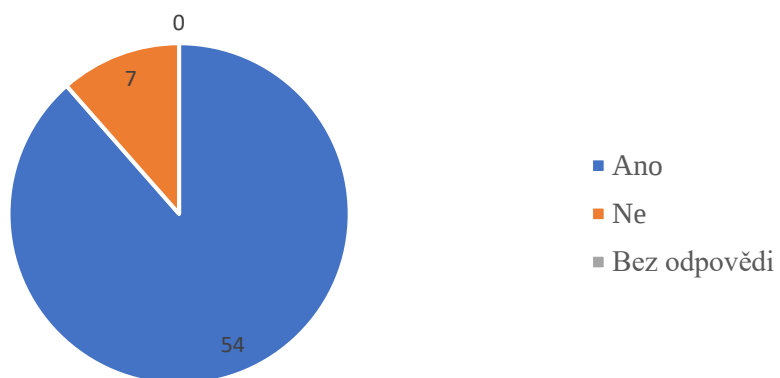
Graf 4 – Zastarávající slovo: 9. ročník

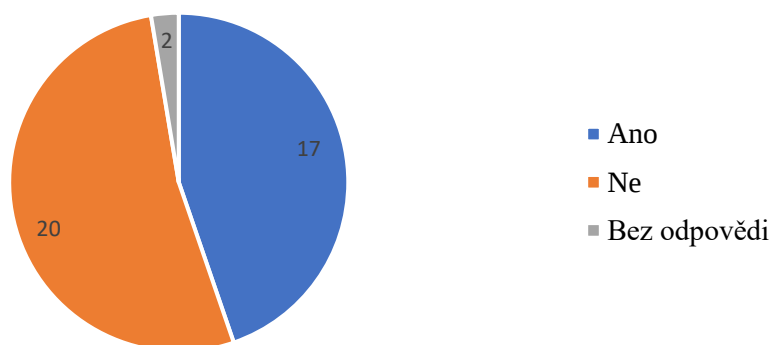
Graf 5 – Archaismus: 8. ročník

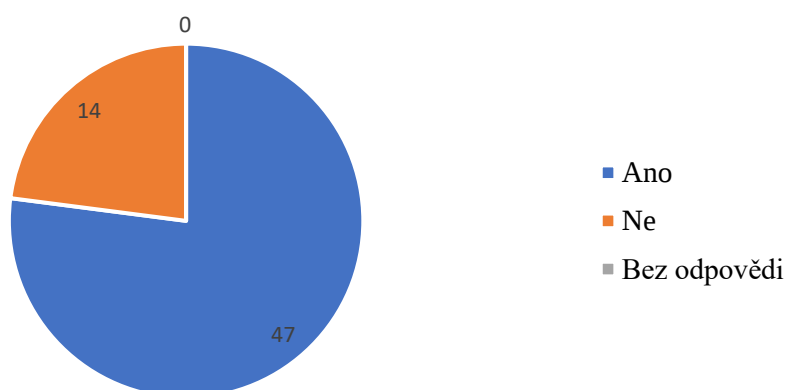
Graf 6 – Archaismus: 9. ročník

Graf 7 – Historismus: 8. ročník

Graf 8 – Historismus: 9. ročník

7.2 Otázka č. 2

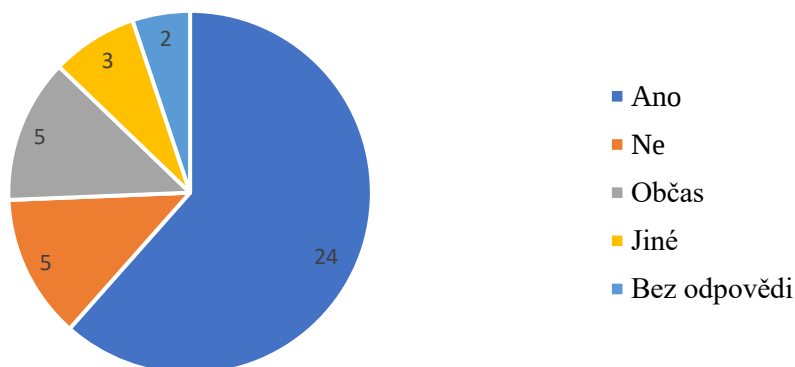
Zadání: Jste při školní četbě na zastaralá slova upozorňováni? Vysvětlujete si jejich význam?

Touto otázkou jsme zjišťovali, zda vyučující žáky upozorňují na zastaralá slova a zda jim vysvětlují jejich význam, aby dokázali textu porozumět. U této otázky bylo zcela na žácích, jak obsáhle odpoví.

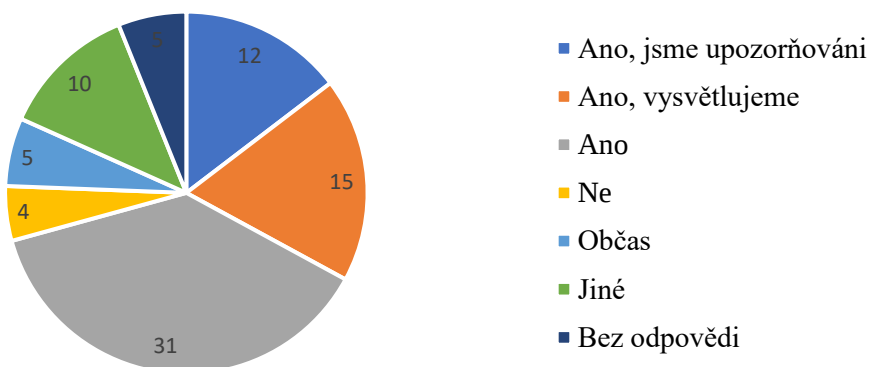
Nejčastěji se objevovaly stručné odpovědi „ano“, a to v obou ročnících. Lze si tedy pouze domyslet, že žáci jsou na slova jak upozorňováni, tak si jejich význam vysvětlují. U některých žáků 9. ročníku jsme se setkali s odpověďmi na každou otázku zvlášť „ano, jsme upozorňováni“ a „ano, vysvětlujeme“. Pouze 3 žáci 9. ročníku uvedli, že si daná slova vyhledávají ve slovnících, jeden z žáků uvedl, že se vyučující na tyto výrazy táže sám. Jeden z žáků 8. ročníku uvedl, že jim jsou významy zastaralých výrazů vysvětlovány pouze, když se na ně zeptají. Jen část žáků má pocit, že je vyučující na slova neupozorňuje a nevysvětlují jim jejich význam. Objevovala se také odpověď „občas/jak kdy“. Zajímavé mi přišlo, že takto odpovídali pouze chlapci v obou ročnících, u dívek se takováto odpověď objevila pouze jednou, a to v 8. ročníku. Také můžeme říct, že obecně dívky měly odpovědi rozsáhlejší, oproti chlapcům se více rozepisovaly. Velmi sporadicky se objevila odpověď, že ačkoli byli žáci na zastaralé výrazy upozorněni, jejich význam jim vyučující neobjasnili, ani nevyzvali žáky, aby výraz vyhledali ve slovníku. Někteří žáci 9. ročníku v této otázce charakterizovali, co to zastaralá slova jsou. Z obou ročníků na otázku neodpovědělo 7 žáků.

Z odpovědí lze tedy usoudit, že žáci jsou zpravidla při čtení školní četby, ve které se vyskytují archaismy a historismy, na tato slova upozorňováni a také si vysvětlují jejich význam, aby všichni textu porozuměli. Rozložení nejčastějších odpovědí je opět znázorněno v následujících dvou grafech, opět pro každý ročník zvlášť. Pod oblast „jiné“ jsou zařazeny odpovědi, které se vyskytovaly pouze jednou.

Graf 9 – Odpovědi žáků 8. ročníku

Graf 10 – Odpovědi žáků 9. ročníku

7.3 Otázka č. 3

Zadání: Vlastními slovy napiš, jaký si myslíš, že je rozdíl mezi archaismy a historismy.

Cílem třetí otázky bylo zjistit, zda žáci dokážou vlastními slovy charakterizovat pojmy archaismus a historismus a zda vnímají rozdíl mezi těmito výrazy. Opět tedy byly odpovědi zcela na žácích, kteří měli možnost napsat vše, o čem si mysleli, že by mohlo být správnou odpovědí.

Zde jsme již zaznamenali výraznější rozdíly mezi odpověďmi žáků 8. a 9. ročníků nejen ve vztahu ke správným odpovědím, ale také v kvantitě odpovědí. Bez odpovědi u archaismu vrátilo dotazník 19 žáků 8. ročníku, u historismu to bylo žáků 15. Což mi přišlo zajímavé vzhledem k odpovědím na první otázku, kde většina respondentů odpověděla,

že se setkala s pojmem archaismus, naproti tomu u historismu uvedlo více žáků, že se s tímto slovem nesetkalo. Dvanáctkrát se také objevila odpověď „nevím“. V 9. ročníku se k pojmu archaismus nevyjádřilo též 19 žáků a k pojmu historismus 20 žáků. Vzhledem k počtu dotazovaných je však zřejmé, že respondenti z 9. ročníku se pokusili výrazy charakterizovat a rozlišit je. To bylo znát také na odpovědích – při vyhodnocování dotazníků bylo odpovědí více, dokonce se v řadě odpovědí shodli, naproti tomu odpovědi v 8. ročníku nebylo takové množství a víceméně měl každý žák jiný názor. Jeden žák z 9. ročníku uvedl, že mezi slovy „není žádný rozdíl“.

Správné odpovědi bylo občas velmi těžké vyhodnotit. Mnoho žáků ať z jednoho, nebo druhého ročníku se vyjadřovalo nepřiliš přesně a bylo složité odhalit, jak svoji odpověď daný žák myslel. Například žákyně 9. ročníku u historismu uvedla odpověď „*Historismus – věc, co byla v minulosti, ale dneska je zaniklá.*“ Zde tato odpověď mohla být myšlena tak, že historismus označuje věc, jež byla v minulosti a dnes zanikla, ale také tak, že historismus sám o sobě je dnes zaniklá věc. Vzhledem k tomu, že před vyplněním dotazníků bylo žákům připomenuto, co daná slova označují, přikláněla bych se u takto nepřesných odpovědí k tomu, že by mohly být vyhodnoceny jako správné, protože se respondenti pouze nepřesně vyjádřili.

Nyní si uvedeme příklady získaných odpovědí. Při vyhodnocování odpovědí jsme se řídili charakteristikami P. Hausera (1980, s. 41–42). Odpovědi žáků 8. ročníku nebyly příliš rozvinuté. Za správně uvedené odpovědi můžeme považovat např. „*Archaismus – slovo, které jde popsat/nahradit jiným slovem*“, dvakrát se objevila odpověď „*archaismus je zastaralé slovo.*“ Dále se mezi správnými objevovaly odpovědi „*Historismy jsou slova, která nejde nahradit jiným slovem*“, „*Historismy se normálně nepoužívají*“, jako správné lze uznat také „*Historismy – slova z historie, málo jim rozumíme.*“ Opět lze uznat jako správnou nepřesně formulovanou odpověď „*Historismy jsou slova, která lze popsat pouze tím daným slovem.*“ Jak již bylo zmíněno v teoretické části (viz str. 21), dnes jsou kladeny otázky, zda lze za historismy pokládat slova označující skutečnosti zaniklé poměrně nedávno. Pokud bychom se přiklonili k tomu, že ano, mohli bychom jako správnou uznat také odpověď „*Historismy jsou slova používaná v dřívější historii.*“

Mezi chybnými jsme našli odpovědi „*Archaismy – slova, která nejsou potřeba, proto se nepoužívají*“, „*Archaismy – odborné definice*“, „*Archaismy jsou stará slova.*“ K dalším lze přiřadit odpovědi „*Historismy – stará slova, pro které se začal užívat nový*

tvár a starý se nepoužívá“, tato definice se objevila celkem třikrát, dále *„Historismy jsou stará slova, která se nepoužívají“* nebo *„Historismy jsou slova starého významu.“*

Žáci 9. ročníku byli ve svých odpovědích „nápaditější“. Mezi správnými odpověďmi se stejně jako v přechodném ročníku objevily následující. Třikrát se objevila odpověď *„Archaismus je slovo zastaralé“*, pětkrát se stejně jako v nižším ročníku objevila odpověď *„Archaismus je slovo, které se v běžné mluvě nepoužívá“*, *„Archaismy mohou označovat i současnost“*, dále v různých obměnách 15 žáků uvedlo, že *„Archaismus je slovo, které se používalo, ale našlo se pro něj lepší slovo či se pro danou věc začala užívat slova nová.“* U historismů se objevily správné odpovědi ve znění *„Historismy jsou slova, která označují neexistující věci“* takto odpovědělo 8 žáků, v různých obměnách se u 20 žáků objevila odpověď *„Historismy jsou slova zastaralá, se kterými se v běžné mluvě nesetkáme.“* Jako správné bychom mohli opět vyhodnotit nepřesně formulované odpovědi jako např. *„Historismy – slova, která označují pouze minulost/stará slova z historie (např. zbraně).“*

Mezi chybnými odpověďmi se třikrát objevila odpověď *„Archaismus je novodobé slovo, kterým bylo nahrazeno staré slovo“*, sedmkrát se v různých obměnách objevila odpověď *„Archaismy jsou slova, která se v běžné mluvě stále používají“*, dále *„Archaismus je slovo z nynější doby“*, *„Archaismy jsou slova s jiným významem.“* Celkem 3 žáci uvedli, že *„Historismus je slovo, které neexistuje“*, jeden žák uvedl, že *„Historismy se stále užívají“* a 4 žáci uvedli, že *„Historismus je slovo z minulosti, kterému jsme dali jiný název.“*

7.4 Otázka č. 4

Zadání: Napiš alespoň jedno slovo, o kterém si myslíš, že je:

*archaismem*_____

*historismem*_____

Čtvrtá otázka byla zaměřena na slovní zásobu žáků. Cílem bylo zjistit, jaká slova žáci považují za archaismy a jaká za historismy. Postupně se ukázalo, že žáci si „vypůjčovali“ slova, která se objevila později v dotazníku – ať už z úryvku textu od Aloise Jiráska, nebo ze cvičení 6 a 7. Jednalo se o žáky z obou ročníků, přičemž žáci 9. ročníku se pokoušeli vymyslet více i slova jiná. Žáci 8. ročníku v uvedených odpovědích až

na dvě výjimky uváděli slova z dotazníku. Dle toho usuzuji, že žáci se zastaralými výrazy nemají příliš zkušeností a zkoušeli pouze přiřadit jednotlivá slova k jednomu z pojmů.

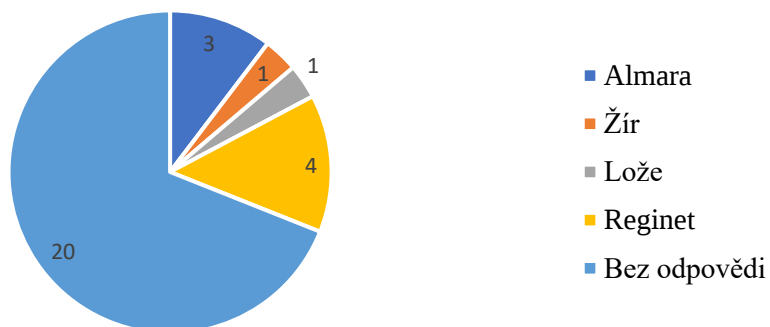
Téměř polovina žáků 8. ročníku odevzdala dotazníky s nevyplněnou čtvrtou otázkou. Myslím si, že by to mohlo souviset s tím, že podobný počet žáků nevyplnil ani předchozí úkol. Z toho usuzuji, že se žáci s těmito slovy příliš nesetkávají. Mezi správně uvedené odpovědi bychom u archaismů mohli označit slova „*almara, lože, žír, regiment*“. Objevily se také špatné odpovědi, mezi které bychom mohli zařadit slova „*učeň, verbíř, zastaralá mluva*“. U historismů se objevily správné odpovědi jako např. „*cech, verbíř*“ a taktéž odpovědi chybné, např. „*historie, dělo, regiment, almara*“. U uvedených odpovědí je vidět, že žáci příliš nedokážou rozlišit slova archaická od historických a naopak.

Co se týče 9. ročníku, zde už byli žáci úspěšnější. Nevyplněné dotazníky u čtvrté otázky odevzdala necelá třetina tázaných, tedy 15 žáků nepřišlo na žádný archaismus a 16 žáků na historismus. Logicky tedy vyplývá, že také jednotlivé odpovědi byly početnější než ty v 8. ročníku. Ovšem maximální počet, kdy se žáci shodli na stejném slově, bylo 8 žáků. Opět uvedeme příklady správných a chybných odpovědí, které jsme od respondentů sesbírali. Jako správné příklady archaismů jsme vybrali slova „*šenkýř, lože, regiment, oř, almara, leč, suknice*“, i přes to že slova *lože, oř* a *leč* jsou spíše výrazy knižními. Pro dnešní mládež však tato slova již působí zastarale. Jako příklady chybných archaismů jsme vybrali slova „*nálezy, cimbuří, sekáč, hnětlo, loupežník, umění*“. Zde opět vidíme, že někteří žáci k archaismům přiřadili slovo historické – *cimbuří*. Také u historismů žáci uváděli řadu slov. Příkladem správných výrazů uvedeme slova „*verbíř, halapartna, palcát, groš, houfnice, cep*“. Objevila se také odpověď „*husitské zbraně*“, což lze chápat tak, že žáci neznají přesný název zbraně, ale ví, že jejich označení by bylo historismem. Proto jsme je také přiřadili ke správným odpovědím. Jako nesprávná uvedeme slova „*historie, almara, děvečka, kredenc*“. U uvedených slov je opět vidět, že žáci k historismům přiřadili slova archaická – „*almara, děvečka*“. Někteří žáci dokonce uvedli i více příkladů – někdy správných, jindy chybných.

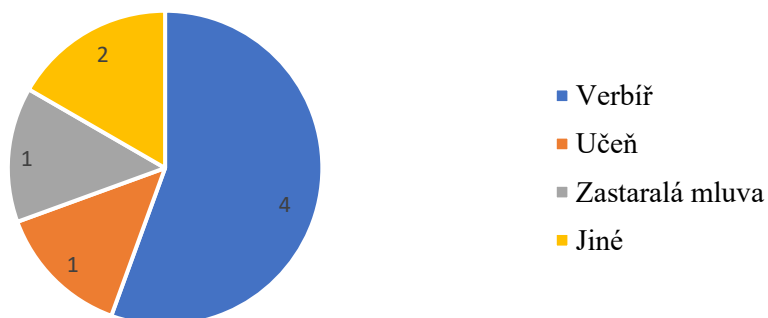
Jak již bylo zmíněno výše, zejména žáci 8. ročníku příliš zastaralých slov neznají. Snažili se pouze přejímat slova, která se objevovala v textu a kterým, jak uvidíme u dalších odpovědí, ani příliš nerozumí. Co se týče slov převzatých z dotazníku, zajímavé je, že většinou se opakovala stejná slova v obou ročnících. Frekvence výskytu

jednotlivých odpovědí, které byly uvedeny jako příklady, je znázorněna v následujících grafech.

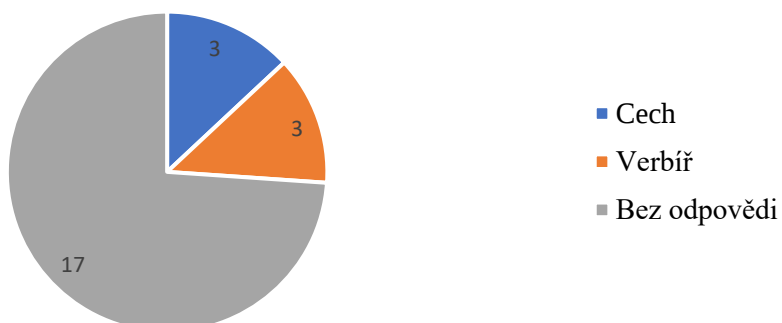
Graf 11 – Správné příklady archaismů: 8 ročník

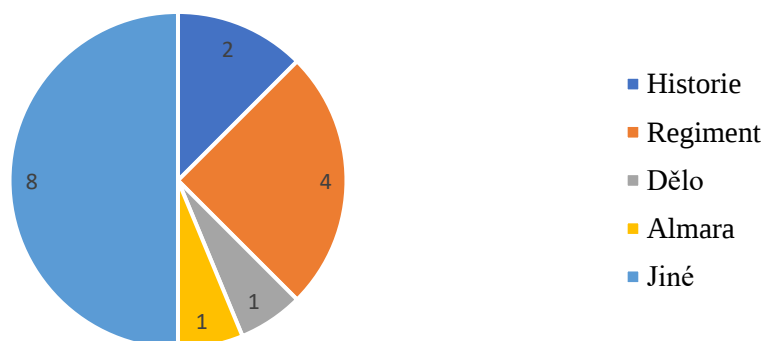
Graf 12 – Chybné příklady archaismů: 8. ročník

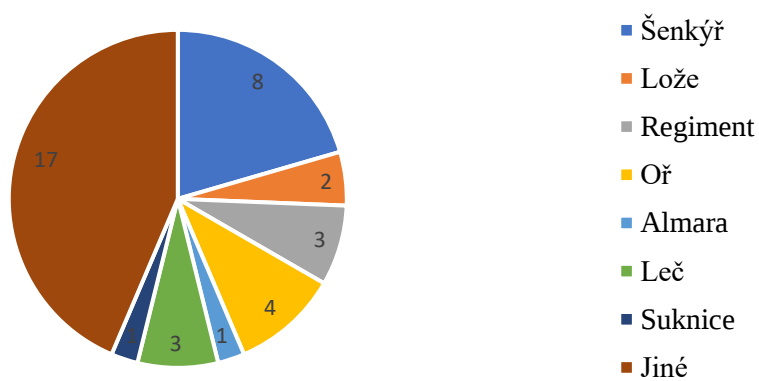
Graf 13 – Správné příklady historismů: 8. ročník

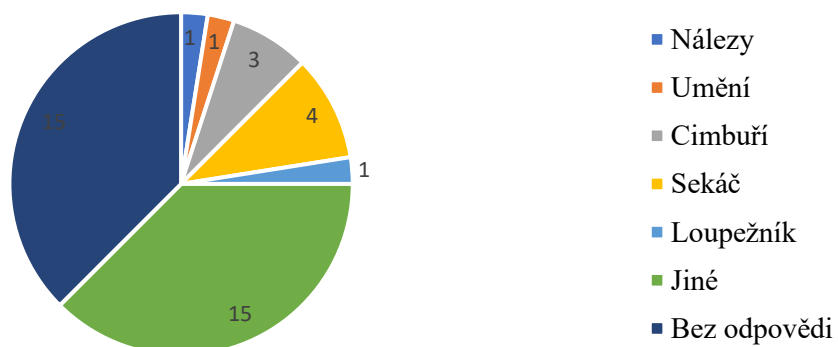
Graf 14 – Chybné příklady historismů: 8. ročník

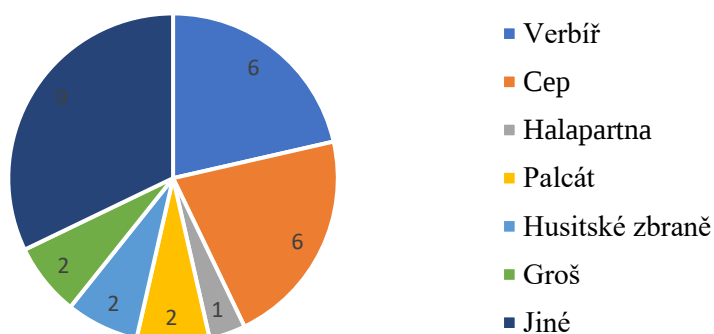
Graf 15 – Správné příklady archaismů: 9. ročník

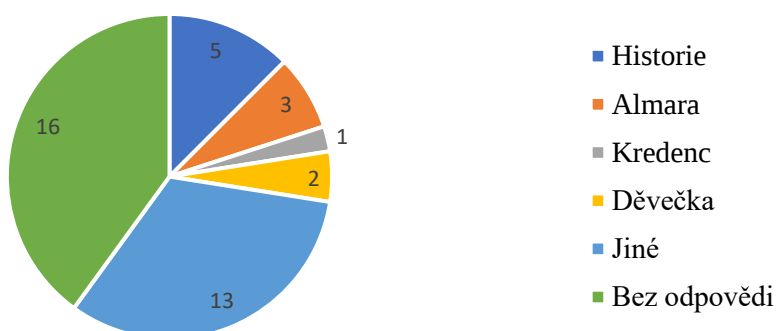
Graf 16 – Chybné příklady archaismů: 9. ročník

Graf 17 – Správné příklady historismů: 9. ročník

Graf 18 – Chybné odpovědi historismů: 9. ročník

7.5 Otázka č. 5

Zadání: „*Hnětlo mne a zlobilo, že ten sekáč tu tropil tolik škod, a že se ho všichni tak báli. Úvalem kolem Kavčí hory již nikdo nechtěl jíti. Tam se zdržoval, samotářsky, tam ležel, tam se proti každému stavěl, tam roztrhal tolik lidí a koní a psů bez počtu. I vystopoval jsem, kde se do lože zahrabává, a tmavou kaluž pod starými buky. V té se za poledne brodil a válel. Pak, když jej komáři zle již sekali, drhl se o kmeny dubů a vycházel na žír do polí směle a jistě. Člověku se nevyhnul, žádnému, každého napadl.*“

(*Staré pověsti české – O Bivoji, A. Jirásek*)

- V úryvku textu vyhledej slova, o kterých si myslíš, že by mohla být archaická nebo historická.
- Pokuste se napsat, jak byste vybraná slova přeložili do dnešního jazyka.
- Kdo byl sekáč?

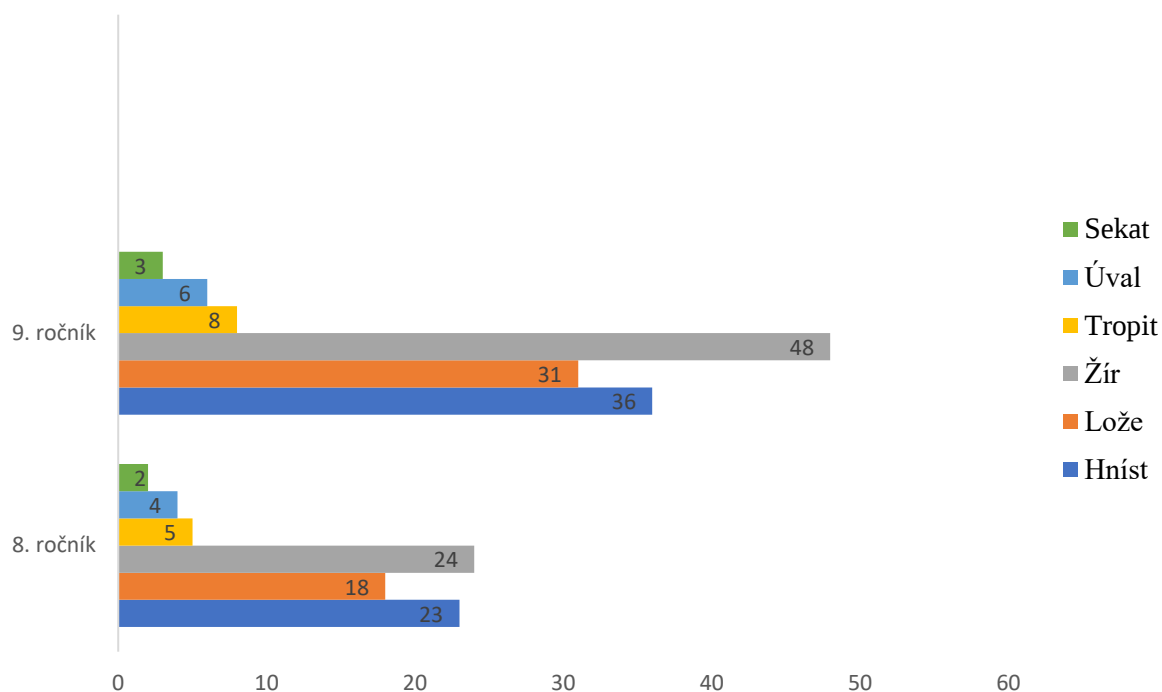
Cílem páté otázky bylo zjistit, zda žáci v ukázce textu poznají, která ze slov jsou zastaralá a jak těmto slovům rozumí. Třetí podotázka byla sice také zaměřena na význam slova *sekáč*, roli ovšem nehrála znalost významu zastaralého slova, šlo spíše o to, zda žáci znají pověst *O Bivoji*, případně mysliveckou mluvu. Jak uvidíme níže v rozboru odpovědí, tentokrát měli o něco více navrch respondenti z 8. ročníku. Zde správně odpovědělo 5 žáků, ve vyšším ročníku to bylo o jednoho méně.

V 8. ročníku se nám vrátilo 5 dotazníků bez odpovědi na první podotázku, 10 dotazníků na druhou podotázku a 11 na třetí podotázku. U žáků 9. ročníku byla první podotázka bez odpovědi sedmkrát, druhá třináctkrát a třetí dvaadvacetkrát. V následujících odstavcích budou rozebrány odpovědi v každé podotázce zvlášť.

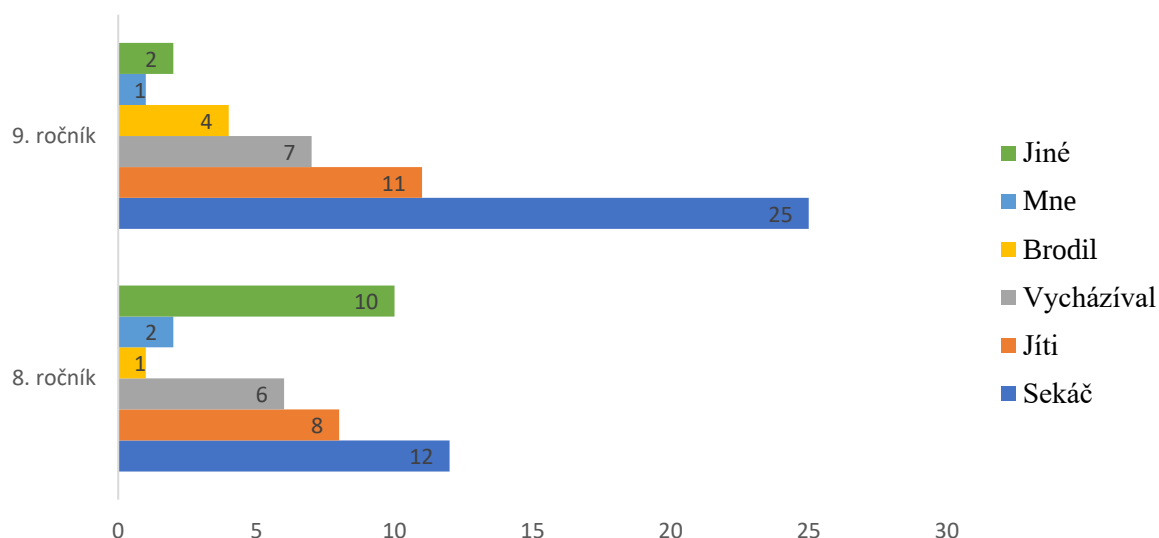
Nejčastějšími odpověďmi v první podotázce v obou ročnících byla slova „*hnětlo*, *sekáč*, *žír*, *lože*.“ Slovo *hnětlo* (v infinitivním tvaru *hníst*) za zastaralé považuje 23 žáků 8. ročníku a 36 žáků 9. ročníku. V tomto případě lze odpověď uznat jako správnou, protože v přeneseném významu je slovem knižním a znamená doslova „*působit duševní bolest*“ (*Slovník současné češtiny*, 2011, s. 201). Žáci se proto s tímto slovem setkají velmi zřídka, ne-li vůbec, a proto je považují za zastaralé. Další častou odpovědí bylo slovo „*sekáč*“, uvedlo ji 12 žáků 8. ročníku a 25 žáků 9. ročníku. Tato odpověď však nemůže být považována za správnou, jelikož je součástí i současné myslivecké mluvy. Slovo označuje divoké prase. Slovo „*lože*“ uvedlo ve svých odpovědích 18 žáků 8. ročníku a 31 žáků 9. ročníku a bylo správnou odpovědí. Tento výraz jsme našli ve více slovnících. Dle Šimka (1947, s. 74) je u slova *lůžko* uveden význam *lože*, *lóže*, Rejzek (2015, s. 388) slovo zasazuje do 14. století a jeho význam je uveden jako *lůžko*. Červená V. a kol. (2014, s. 168) uvádějí, že slovo *lože* je knižním výrazem pro *lůžko*, stejnou charakteristiku nalezneme také ve *Slovníku spisovné češtiny* (2011, s. 353). S odkazem na slovníkové výklady lze tedy uvedenou odpověď vyhodnotit jako správnou. Posledním nejčastěji uváděným slovem byl „*žír*“. Takto odpovědělo 24 žáků z 8. ročníku a 48 žáků 9. ročníku. Také s tímto slovem se již v běžné mluvě nesetkáme. Rejzek (2015, s. 819) definuje tento výraz jako církevněslovanské slovo ve smyslu potravy a jako přirozenou potravu černé zvěře. Červená a kol. (2014, s. 589) vysvětluje *žír* jako výkrm hospodářských zvířat na maso a tuk. Taktéž tohle slovo je zastaralé, tudíž odpověď žáků je správná. Další poměrně častou odpovědí v obou ročnících bylo slovo „*tropil*“, konkrétně tuto odpověď uvedlo 5 žáků 8. ročníku a 8 žáků 9. ročníku. Slovo se dá považovat za zastaralé z pohledu dnešních dětí – se slovem se příliš v běžné mluvě už

nesetkávají. Dle *Slovníku současné češtiny* (2011, s. 858) má slovo význam podvádět, dělat, tudíž jako zastaralé přímo chápáno není. Hojně se vyskytující odpovědí bylo také slovo „*jíti*“. To uvedlo 8 žáků 8. ročníku a 11 žáků 9. ročníku. Slovo *jíti* však nelze považovat za zastaralé, protože se jedná o knižní infinitivní tvar. Žáci jako zastaralé slovo uváděli „*úval*“, který by opět z jejich pohledu mohl být slovem zastaralým, ovšem dle Šimka (1947, s. 198) byl zastaralý tvar tohoto slova *úvalé*. V kontextu textu je za zastaralé považováno slovo „*sekat*“, ve smyslu štípat. Tuto odpověď uvedli 2 žáci 8. ročníku a 3 žáci 9. ročníku. Mezi další chybné odpovědi bychom pak uvedli příklady slov „*vycházival*, *brodil*, *mne*, *roztrhat* či *kaluž*.“

Graf 19 – Správné odpovědi na otázku č. 5a)

Graf 20 – Chybné odpovědi na otázku 5a)

V předchozím odstavci jsme si uvedli významy správných slov podle slovníků, proto už je nebudeme zmiňovat znovu. Co ale zmíníme budou nejčastější správné, ale i chybné odpovědi našich respondentů. Důležité je také zmínit, že budou uvedeny pouze odpovědi pouze, které jsme v předchozím odstavci vyhodnotili jako správné. Nejčastější odpovědi žáků obou ročníků u významu slova *lože* byla odpověď „*postel*.“ Správně tedy odpovědělo 16 žáků 8. ročníku a 18. žáků 9. ročníku. Mezi dalšími odpověďmi se objevily v 8. ročníku „*brloh, země, pokoj, obydlí, gauč*“, u žáků 9. ročníku „*místnost na spaní, pokoj s postelí, místo na spaní, lehnout si, brloh*.“ Tyto odpovědi jsme však nevyhodnotili jako správné. Také u významu slovesa *hníst* se žáci poměrně shodli v počtu správné odpovědi. Nejvíce žáků, 10 v 8. ročníku a 15 v 9. ročníku, uvedlo odpověď „*štvalo, našťvalo*“. U žáků 8. ročníku se objevila jako další pouze jediná a chybná odpověď – „*mrzelo*“. U žáků 9. ročníku se odpovědi objevilo více, dokonce můžeme uvést i ty, které bychom mohli uznat jako správné, např. „*drásalo, vadilo, drásalo*“. Uvedeme také řadu ovšem už chybných odpovědí, např. „*smutnilo, svědomí, leklo, těsto, zarazilo*.“ U slova *žír* bohužel nikdo z žáků neznal ani neodhadl správný význam slova. V 8. ročníku uvedli odpověď pouze 3 žáci („*žár, lov, kopec*“). V 9. ročníku se žáci snažili o něco více, mimo zmíněné byly nejčastěji uváděny významy např. „*sklizení obilí, cesta, louže, povrch, žito, obilí, louže*.“ Naopak slovu *tropit* rozuměli všichni žáci obou ročníků, kteří odpověděli. Význam „*dělat*“ uvedli 2 žáci 8. ročníku a 6 žáků 9. ročníku, význam „*nadělat, způsobit*“ uvedli 2 žáci v každém z ročníků. U ostatních správně vyhledaných zastaralých výrazů uvedli význam pouze žáci 9. ročníků. Bohužel u slova *úval* nebyla ani jedna z odpovědí

správná („cesta, mez, zatáčka“), naopak u slova *sekat* byl význam uveden jednoznačně správně – „štípali, sáli krev.“

Také odpovědi u poslední podotázky byly velmi pestré, bohužel správnou odpověď uvedlo pouze 5 žáků 8. ročníku a 4 žáci 9. ročníku. Mimo správnou odpověď „divoké prase“ se objevovaly také další, už nesprávné odpovědi, nejčastější byla u obou ročníků odpověď „medvěd“, a dále pak např. „zlý člověk, obr, vrah, člověk, který dělá více škody než užitku, někdo, kdo něco seká (trávu, dříví), dřevorubec, oráč, člověk, který zabíjel zvířata a lidi.“

Dle našeho názoru lze z uvedených odpovědí vyvodit, že žáci zastaralá slova sice poznají, ale řadí k nim i ta slova, která jsou i pro dnešní slovní zásobu typická. Co se významů těchto slov týče, žáci většinou slovům nerozumí, zejména těm, o kterých zřejmě nikdy neslyšeli. A právě to může být i důvodem, proč se řada dotazníků vrátila s nevyplněnou odpovědí.

7.6 Otázka č. 6

Zadání: V běžné mluvě se dnes příliš nesetkáme se slovy regiment (dnes nahrazen slovem pluk) a verbíř (osoba, která prováděla nábor nových vojáků). Obě slova jsou zastaralá, přesto se liší. Urči, které ze slov je slovo archaické a které historické:

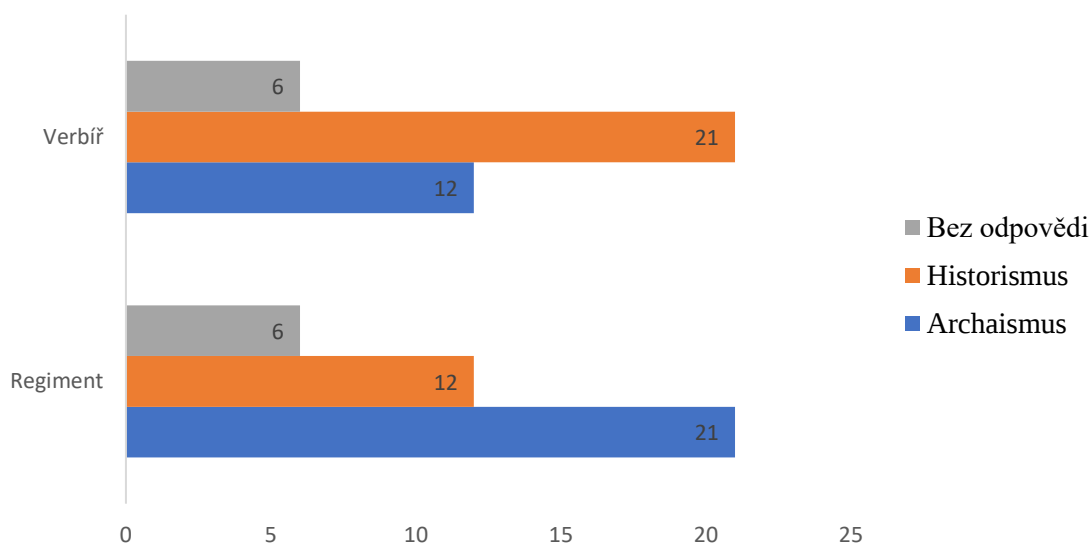
regiment _____

verbíř _____

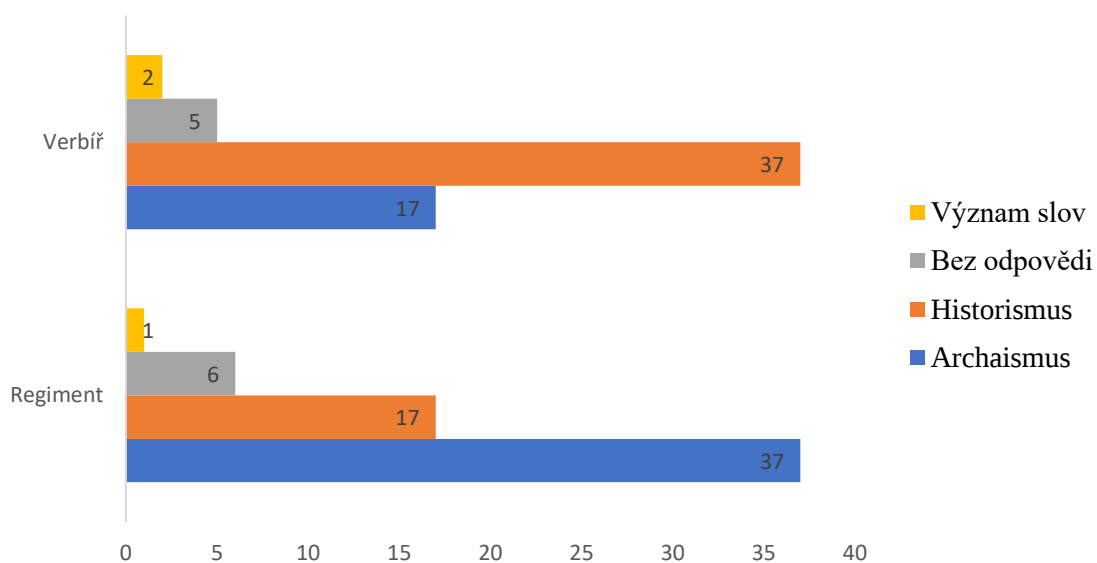
Cílem šestého úkolu bylo rozlišit, které ze dvou uvedených slov je archaismem a které historismem. Náповědou pro žáky mohla být malá nápověda v závorkách, kdy u jednoho byl uvedený dnešní výraz a u druhého vysvětlení slova.

Odpovědi žáků v obou ročnících byly opět poměrně srovnatelné – ve výsledku více jak polovina tázaných v obou ročnících odpověděla správně. Bez odpovědi se nám z 8. ročníku vrátilo 11 dotazníků, z 9. ročníku jich bylo 12 (spočtena jsou dohromady prázdná pole u každého slova ze dvou slov). V 9. ročníku mi 3 žáci uvedli význam slov, zpravidla opsaný z toho, co bylo vepsáno v závorkách jako nápověda.

Graf 21 – Odpovědi na otázku č. 6: 8. ročník

Graf 22 – Odpovědi na otázku č. 6: 9. ročník

7.7 Otázka č. 7

Zadání: Vysvětlí, co znamenají následující slova

almara -

tolar -

cech -

dospělec -

apotéka -

houfnice -

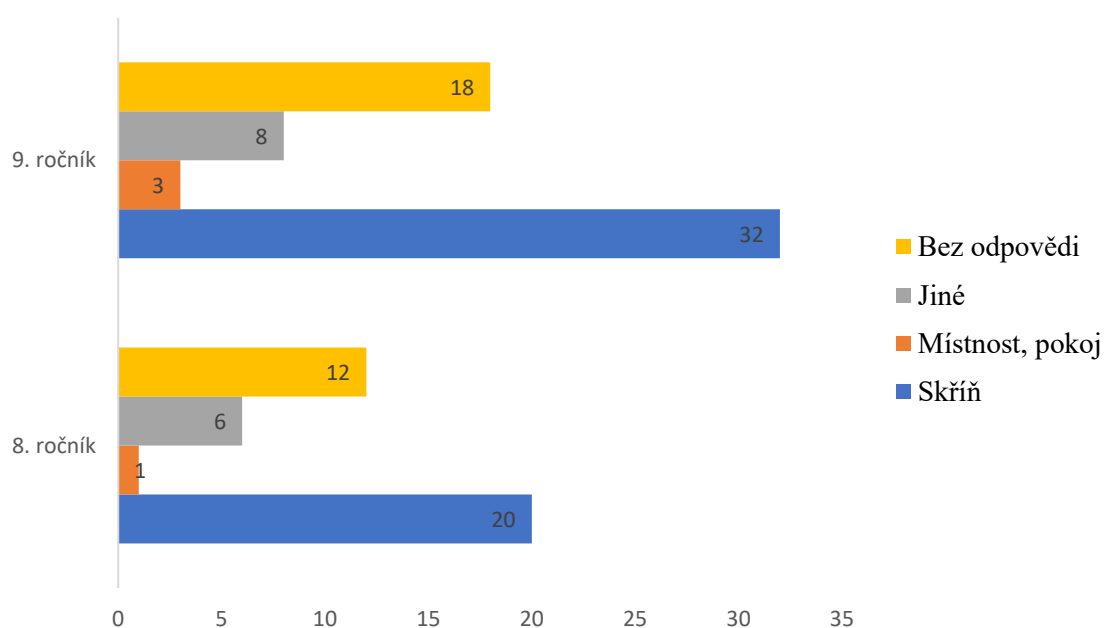
zesinat -

cimbuří -

Poslední otázka byla opět zaměřena na pochopení významu vybraných archaismů a historismů. Podobně jako u páté otázky si vyhodnotíme odpovědi u každého slova zvlášť. K vyhodnocování odpovědi je nutné podotknout, že byly uznávány jako správné i odpovědi, které nebyly zcela přesné, avšak vypovídaly o tom, že žáci mají ponětí, kde by se např. mohli s danou skutečností setkat.

Jako první bylo slovo *almara*. U tohoto slova se vrátilo bez odpovědi 12 dotazníků z 8. ročníku a 18 dotazníků z 9. ročníku. U obou ročníků byla nejčastější odpověď „skříň.“ Správnou odpověď uvedlo 20 žáků 8. ročníku a 32 žáků 9. ročníku, tedy přibližně polovina tázaných. Další, nesprávně uvedené, odpovědi se týkaly 1–2 žáků. 2 žáci 8. ročníku se domnívali, že *almara* je v dnešním významu „komoda“, 2 žáci 9. ročníku jako svoji odpověď uvedli „pokoj“ a „truhla“, v každém ročníku se našel 1 žák, který uvedl, že *almara* je „místnost“. Další odpovědi se již objevovaly vždy u 1 žáka, např. v 8. ročníku „budova, předsíň, paní“, v 9. ročníku „zvíře, kostel, komora, jméno, nádoba na vodu, vyhlídka“.

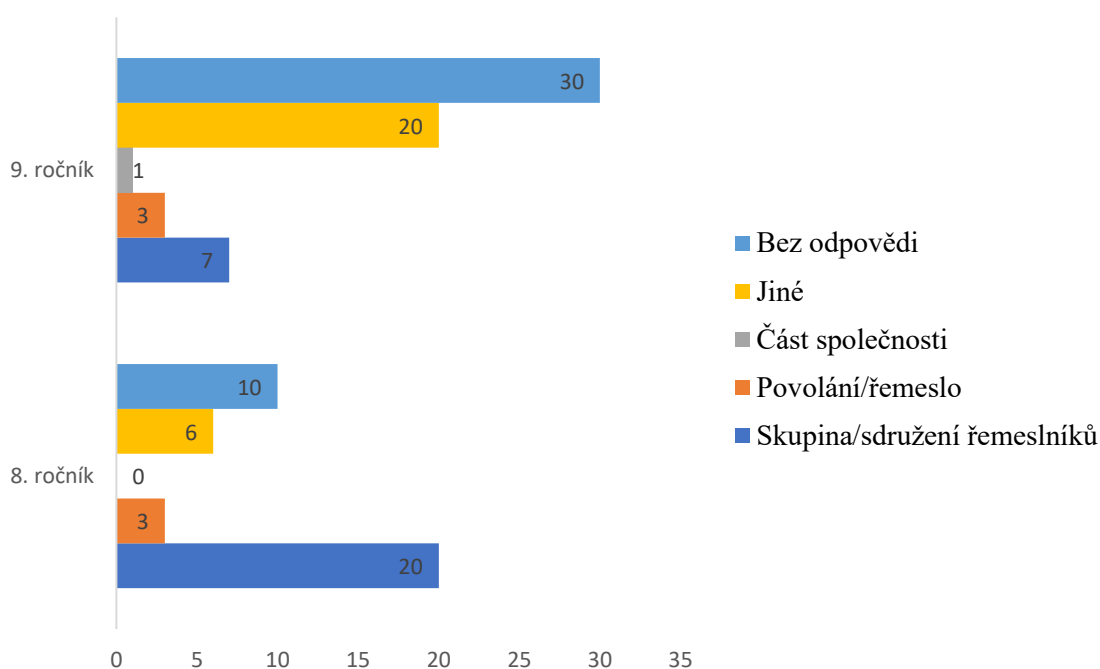
Graf 23 – Odpovědi žáků: *almara*

Dalším zastaralým slovem byl *cech*. K tomuto slovu nevedlo odpověď 10 žáků 8. ročníku a 30 žáků 9. ročníku. Zde vidíme, že si se slovem poradili lépe mladší žáci, a to i do počtu správných odpovědí. 20 žáků 8. ročníku uvedlo, že slovo *cech* je „skupina/sdružení řemeslníků“. 2 žáci stejného ročníku uvedli, že je to „povolání“, jeden z nich uvedl v odpovědi „řemeslo“. Jak je tedy vidět, někteří žáci se zřejmě s tímto

slovem již setkali, protože polovina z nich zná dnešní význam, někteří tuší, čeho se slovo týká. K příkladům chybných odpovědí, které se opět vyskytovaly pouze jedenkrát, můžeme uvést „*povlečení, cep, nástroj, peněženka*“. Naproti tomu správnou odpověď v 9. ročníku uvedlo pouze 7 žáků, u kterých se objevila odpověď „*skupina/sdružení řemeslníků*“. 3 žáci stejně jako v předchozím ročníku uvedli jako svoji odpověď „*řemeslo*“, 1 žák se domníval, že *cech* je „*část společnosti*“. Opět obě odpovědi by mohly být vyhodnoceny jako kladné, protože se přesného významu dotýkají. Rozdíl je tedy mezi dvěma ročníky obrovský, zvláště s přihlédnutím k tomu, že zkoumaných žáků 9. ročníku bylo jednou tolik. Nejčastějšími chybnými odpověďmi žáků 9. ročníku byly „*stehy*“, tuto odpověď uvedli 3 žáci, „*cep na obilí, zemědělský nástroj*“, takto odpověděli také 3 žáci, dvakrát se objevily odpovědi „*nádoba, peněženka*“ a po jedné odpovědi se objevila slova „*značka, přehoz, hrnec, cíp, označení, stát, pytlík na peníze a měna*“.

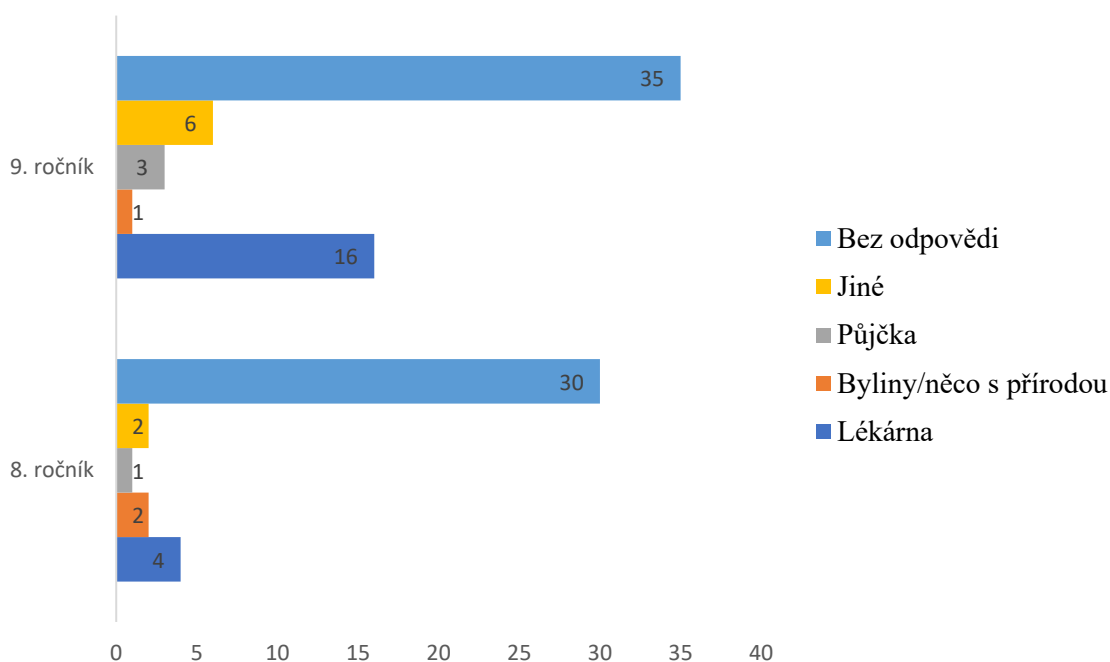
Graf 24 – Odpovědi žáků: *cech*

Naproti tomu se slovem *apotéka* se zřejmě setkalo více žáků 9. ročníku. Přesto ale počty dotazníků vrácených bez odpovědi přesahovaly nadpoloviční většinu, a to v obou ročnících. 30 žáků 8. ročníku a 35 žáků 9. ročníku neuvedlo žádnou odpověď. Opět se však žáci shodli na tom, že *apotéka* je „*lékárna*“. Odpověděli tak 4 žáci 8. ročníku a 16 žáků 9. ročníku. Mezi odpovědi, které by mohly být vyhodnoceny jako ty, které se alespoň částečně přibližují ke správné odpovědi, bychom mohli zařadit odpověď žáka 9.

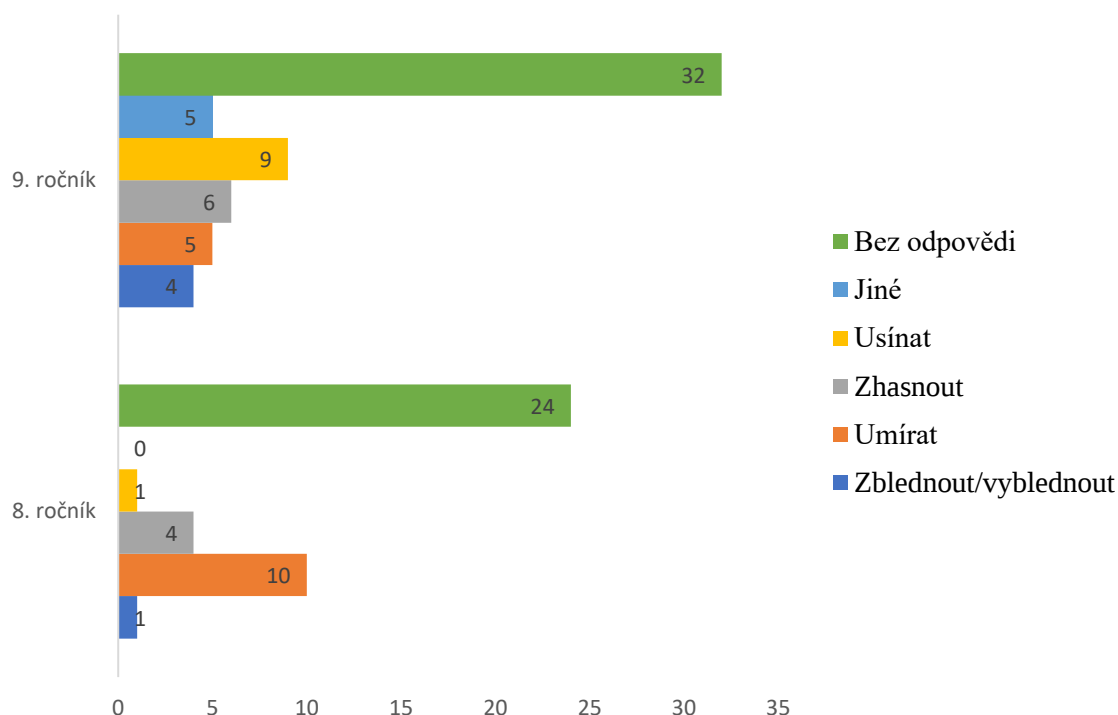
ročníku „byliny“ a dvě odpovědi žáků 8. ročníku „něco s přírodou“. Chybná odpověď byla také „půjčka“, kterou uvedl 1 žák 8. ročníku a 3 žáci 9. ročníku. Mezi další chybné patřily odpovědi „herbář, drogerie“ žáků 8. ročníku a „stavba, kostel, divadlo, budova a knihovna“ žáků 9. ročníku.

Graf 25 – Odpovědi žáků: *apotéka*

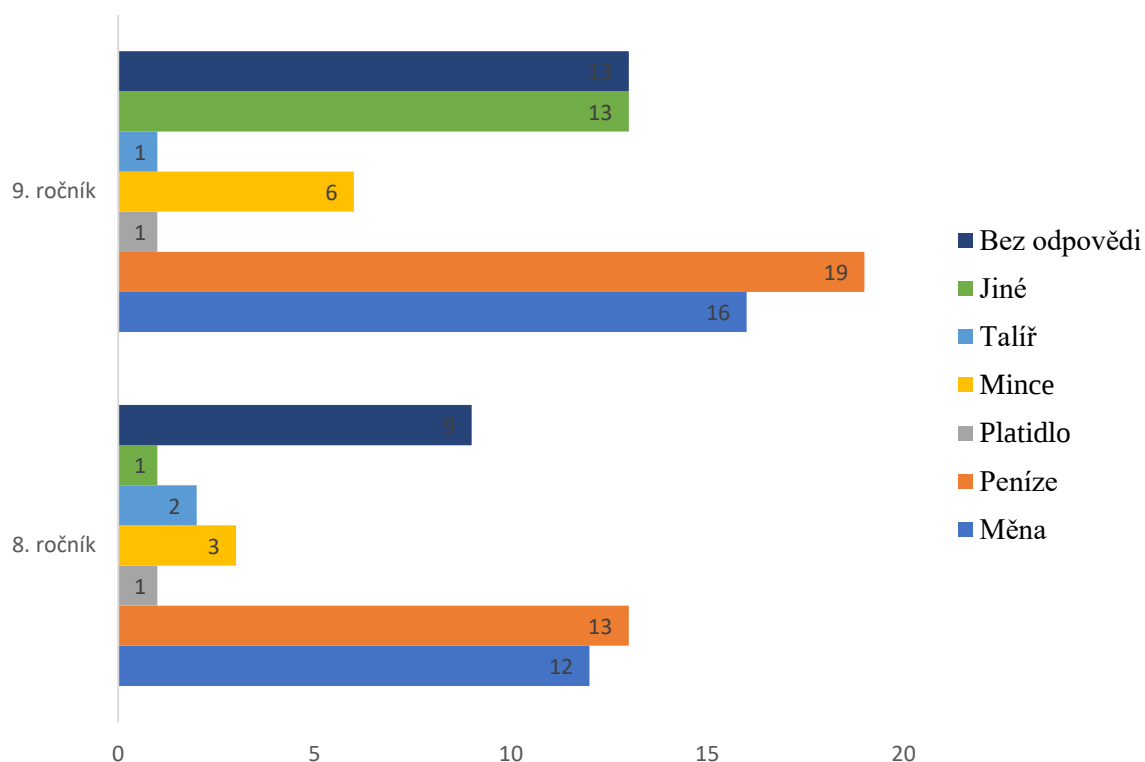
Dalším zkoumaným archaismem bylo slovo *zesinat*. Odpověď týkající se tohoto slova neuvedlo 24 žáků 8. ročníku a 32 žáků 9. ročníku. Opět tedy můžeme vidět, že se bez odpovědi vrátila polovina dotazníků. Neznalost slova také potvrdily velmi malé počty správných odpovědí. V 8. ročníku správně odpověděl pouze 1 žák, který uvedl, že slovo *zesinat* znamená „zblednout“, v 9. ročníku uvedli 4 žáci odpověď *vyblednout*. Nejčastější, avšak chybnou, odpovědí bylo „umírat“. Takto odpovědělo 10 žáků 8. ročníku a 5 žáků 9. ročníku. Často se také objevovala odpověď „zhasnout/zhasnout světlo“, konkrétně u 4 žáků 8. ročníku a 6 žáků 9. ročníku. Také odpověď „usínat“ se v 8. ročníku objevila jedenkrát a v 9. ročníku devětkrát. Mezi dalšími odpověďmi žáků 9. ročníku se objevilo „sekat, zestárnout, onemocnět, zasívat a zezelenat“.

Graf 26 – Odpovědi žáků: *zesinat*

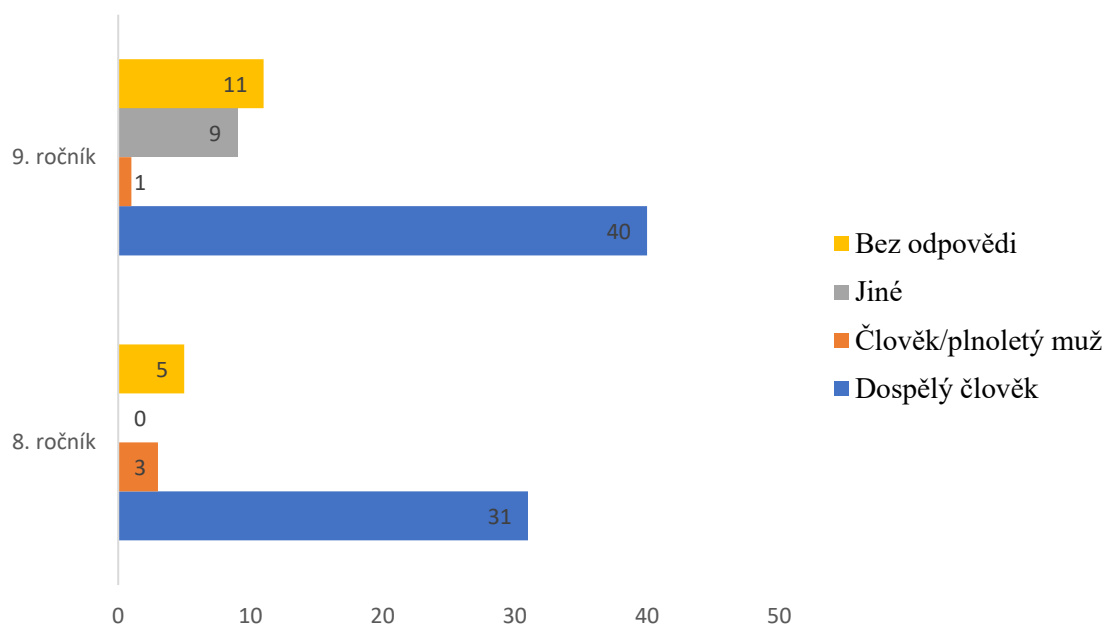
Slovem, které bylo respondentům poměrně známé, je další slovo – *tolar*. Jeho dnešní význam bez odpovědi ponechalo 9 žáků 8. ročníku a 13 žáků 9. ročníku. Opět zde byly odpovědi, které byli poměrně obdobné v obou ročnících. *Tolar* jako „*měnu*“ označilo 12 žáků 8. ročníku a 16 žáků 9. ročníku. Ještě o něco častější byla odpověď „*peníze*“, kterou uvedlo 13 žáků 8. ročníku a 19 žáků 9. ročníku. 1 žák 8. i 9. ročníku uvedl, že *tolar* je „*platidlo*“. Všechny zmíněné odpovědi jsme vyhodnotili jako správné. Nejpresnější odpověď „*mince*“ uvedli pouze 3 respondenti z 8. ročníku a 6 respondentů z 9. ročníku. Opakovanou byla také odpověď „*talíř*“, která se objevila dvakrát v 8. ročníku a jednou v 9. ročníku. Ta však již nebyla správná, stejně jako „*platba*“ u jednoho žáka 8. ročníku. Žáci 9. ročníku uváděli také další chybné odpovědi, např. „*zboží, dolar, cent, sloup*“. Všechny uvedené se vždy objevily pouze u jednoho žáka.

Graf 27 – Odpovědi žáků: *tolar*

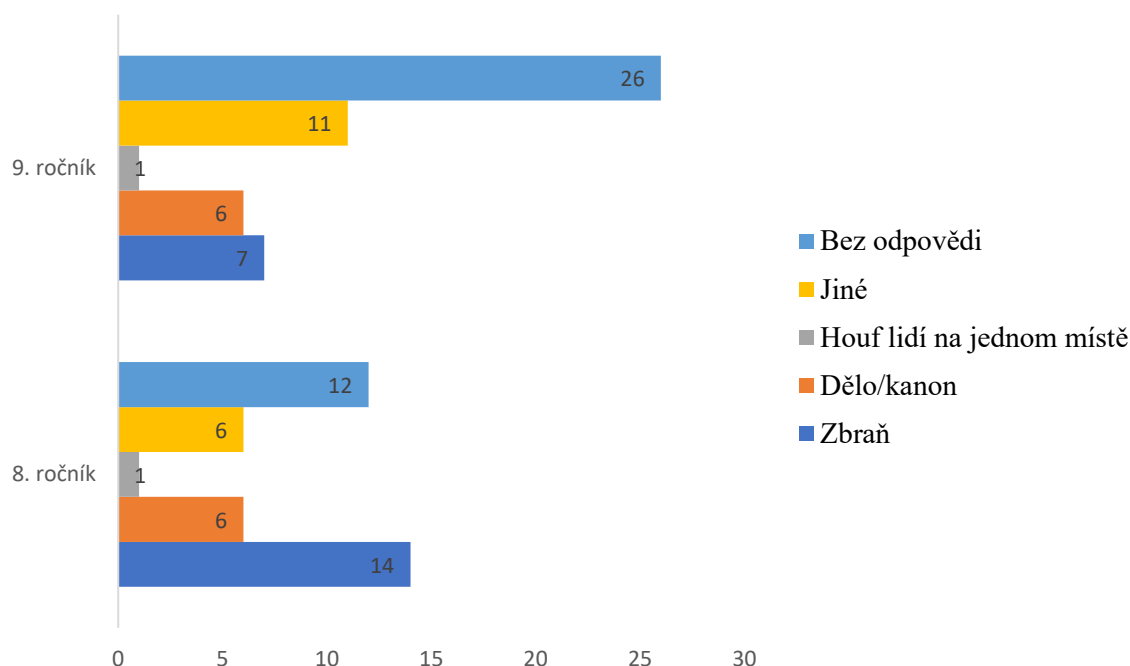
Nejvíce odpovědi jsme sesbírali u slova *dospělec*. Zde se nevyjádřilo pouze 5 žáků 8. ročníku a 11 žáků 9. ročníku. Dokonce zde bylo také nejvíce správných odpovědí v obou ročnících, proto jsme jako správnou uznávali pouze tu nejpřesnější odpověď. V podstatě ale můžeme říct, že by uvedené odpovědi mohly být vnímány jako synonyma *dospělého člověka*. Jako „*dospělého člověka*“ označilo *dospělce* 31 žáků 8. třídy a 40 žáků 9. třídy. Dalšími odpověďmi respondentů 8. ročníku byly „*člověk a plnoletý muž*“. První zmíněnou uvedli 2 žáci, druhou jeden žák. Odpovědi žáků 9. ročníku byly opět o něco rozmanitější. I zde se objevila odpověď „*člověk*“, tentokrát ale pouze jedenkrát. Dalšími odpověďmi byli např. „*dospělý kluk 18 let, starší člověk*“. Tyto se objevily vždy jedenkrát. Dvakrát se objevila odpověď „*puberták/dospívající a dospělé zvíře*“. Jako zcela chybnou odpověď jsme vyhodnotili „*vývojové stadium živočichů, jedinec schopný rodit mláďata, velký člověk*“.

Graf 28 – odpovědi žáků: *dospělec*

Předposledním zkoumaným slovem byla *houfnice*. Tento historismus by se dal přirovnat, co do počtu odevzdaných prázdných dotazníků, k prvnímu zkoumanému slovu. Bez odpovědi slovo ponechalo 12 žáků 8. ročníku a 26 žáků 9. ročníku. Ve správných odpovědích opět měli navrch respondenti 8. ročníku. 14 z nich uvedlo, že *houfnice* je „*zbraň*“ a 6 z nich jako odpověď uvedli „*kanon*“. Obě odpovědi jsme, vzhledem k věku respondentů, vyhodnotili jako správné. Naopak jako chybné odpovědi žáků 8. ročníku můžeme zmínit např. „*přestřelka, puška, vítr, houf na jednom místě, hodně něčeho, tank*.“ Všechny ze zmíněných byly zmíněny pouze jedenkrát. Stejně jako mladší spolužáci uvedli jako svoji odpověď „*zbraň*“ žáci 9. ročníku, konkrétně 7 respondentů, a „*dělo*“, konkrétně 6 respondentů. 1 z žáků také uvedl, že *houfnice* je „*husitská střelná zbraň*“. Uvedeme také příklady chybných odpovědí: „*houf, hudební nástroj, hanlivé slovo pro ženu, kovářské náčiní, pastva, kurník, pastva, úložný prostor*“ atd. Podobně jako u žáků 8. ročníku i zde byla uvedena nesprávná odpověď „*místo, kde je spousta lidí*“, a to celkem třikrát.

Graf 29 – Odpovědi žáků: *houfnice*

Posledním ze zkoumaných slov, u něhož měli žáci uvést, jak slovu rozumí, bylo *cimbuří*. Ani poslední slovo nebylo výjimkou a některé dotazníky se vrátily prázdné. Konkrétně se tak stalo u 21 žáků 8. ročníku a 25 žáků 9. ročníku. Ovšem vrácené odpovědi, zejména respondentů 9. ročníku, byly opět velmi rozmanité. Zajímavé nám také přišlo, že mnoho žáků přesně neví, jak by cimbuří popsalo, ale vědí, kde se s ním mohou setkat. Nejčastější odpovědi v obou ročnících byly „*hradby*“. V 8. ročníku takto odpověděli 3 žáci, v 9. ročníku jich takto odpovědělo 6. Žák 8. ročníku odpověděl, že „*cimbuří je vršek hradu*“. Podobnou odpověď uvedli další 2 žáci, kteří napsali „*na vrcholu zdí hradu*“, a dokonce ke své odpovědi připojili obrázek, jak cimbuří vypadá. Nebyli však jediní, kteří svoji odpověď vyjádřili kresbou. Svoji odpověď takto doplnil i jejich spolužák, který odpověděl „*je to na hradu, ale nevím, jak se to jmenuje*“. Dle obrázku patrně přesně ví, čemu se cimbuří říká. Třikrát se také objevila odpověď, že *cimbuří* je „*část hradu*“ a 1 žák odtušil, že je to „*něco s historickými stavbami*“. 2 žáci se domnívají, že je to „*věž*“, což už zcela správná odpověď není. Mimo věž tedy všechny výše zmíněné odpovědi dokazují, že většina z respondentů, kteří odpověděli, už slovo *cimbuří* zaslechla, protože buď dokázala popsat, co to je, anebo alespoň ví, kde by cimbuří hledala. 5 žáků uvedlo zcela chybné odpovědi „*příbytek, hudební nástroj, kořen cibule, mozek, klobouk*“. Snad nejpřesnější odpověď uvedla žákyně 9. ročníku, která napsala, že „*cimbuří je ozubené zakončení vrcholu hradby*“, další 2 žáci 9. ročníku uvedli, že je to

„*vrchol hradby*“, 1 žák ví, že je to „*část hradu*.“ Správnou odpověď tedy uvedla jen hrstka žáků, zejména v porovnání s nižším ročníkem. Také v 9. ročníku se našli žáci, kteří se domnívají, že *cimbuří* je „*věž, věžička, věž hradu*“, konkrétně 5 žáků. Vždy 1 žák odpověděl, že je to „*střecha na věži, stavební stroj u hradu, balkon hradu, terasa hradu, nádvoří/náměstí*.“ Ačkoli se tyto odpovědi stále okolo hradu „točí“, nelze je již uznat za správné. Stejně tak jako další uvedené. 2 žáci uvedli, že *cimbuří* je „*klobouk*“, dalšími odpověďmi byly „*polévka, kostel, hřbitov, zbraň, čapka, nějaké místo, rozzlobený, pracovníci, peřina, hlava*.“

Jak tedy můžeme z výše uvedených odpovědí a grafů vyčíst, pouze malá část respondentů archaismům a historismům rozumí a dokáže jejich význam vysvětlit dnešním jazykem. Nejmenší potíže měli se slovem, které se podobá slovu dnešnímu, a sice s *dospělcem*.

Závěr

Cílem práce bylo zjistit, zda žáci poznají a porozumí zastaralým slovům – archaismům a historismům – a zda se s takovými slovy během výuky českého jazyka setkávají. Výzkum proběhl u žáků 8. a 9. ročníků na základních školách v okrese Třebíč v Kraji Vysočina.

Práce je nejprve uvedena teoretickou částí, ve které si přibližujeme předmět zkoumání, původ, vývoj a obecné charakteristiky jedné z hlavních lingvistických disciplín, lexikologie. Pozornost je dále věnována dvěma postupům, jenž se uplatňují při zkoumání pojmenovávacích jednotek – onomaziologickému a sémaziologickému. Práce se dále věnuje slovu jako takovému. Největší část práce je věnována slovní zásobě, zejména pak vrstvě slovní zásoby vymezené časovou platností. Opomenuty nejsou také kurikulární dokumenty, ve kterých je učivo o slovní zásobě upevněno, a učebnicím, se kterými pracují školy, na nichž později probíhalo výzkumné šetření.

Výzkumná část odkazuje na dotazníkové šetření ve třech školách na vesnici – ZŠ Hrotovice, ZŠ Valeč a ZŠ Myslibořice – a ve dvou základních školách ve městě Třebíč. Při sestavování dotazníků jsme vycházeli z předpokladů, že žáci slova zastaralá dokážou rozpoznat, avšak obtíže budou mít s vyjádřením jejich významu v dnešním jazyce. Předpokládali jsme také, že pro ně bude složité rozlišit rozdíly mezi archaismy a historismy. Samotný dotazník byl rozdělený do tří pomyslných částí. První část mapovala, jaká skupina žáků na dotazník odpovídá – žáci uváděli pohlaví, věk a své mimoškolní aktivity. Při vyhodnocování tedy bylo zohledňováno hledisko, že žáků 8. ročníku bylo o necelou polovinu méně než žáků 9. ročníku. Druhá část dotazníku zkoumala, zda žáci se zkoumanými pojmy přijdou při výuce do styku. A nakonec třetí část mapovala samotné porozumění jednotlivým slovům. Vytvořené dotazníky byly rozdány v pěti školách, všechny dotazníky jsem osobně zadávala. Jejich vyplnění žákům nezabralo více než 30 minut. Následovalo jejich zpracování – postupným pročtením všech dotazníků mohlo dojít k jejich vyhodnocení a zpracování výsledků do celistvých odpovědí a grafů.

Výsledky výzkumu byly občas velmi překvapivé, ovšem zpravidla došlo k potvrzení našich předpokladů. Většina žáků uvedla, že se již setkala s pojmy archaismus a historismus, stejně jako se slovem zastaralým, a je na tato slova upozorňována, včetně vysvětlení jejich významu. Přesto ale řada z tázaných nedokázala

určit přesnou definici těchto pojmů a rozlišit je od sebe. Pokud měli žáci uvést jednotlivé příklady těchto slov, řada z nich přejímala slova, která se nacházela níže v dotazníku, přičemž lépe si žáci stáli u příkladů archaismů (nejčastěji uváděli slova *almara*, *šenkýř*). U uvedených příkladů odpovědí byli, co do počtu, úspěšnější žáci 9. ročníku. Je však otázkou, zda to nebylo způsobeno spíše tím, že respondentů v této skupině bylo více. Při vyhledávání zastaralých slov v textu si oba ročníky vedly poměrně srovnatelně. Uváděny byly většinou shodné správné odpovědi (*hníst*, *žir*, *lože*, *tropit*), ale také chybné (*vycházívat*, *jíti*, *brodit*). Při vysvětlování významů nalezených slov už byly rozdíly větší. Řada žáků také odpověď neuvedla. Úspěšní byli žáci také u přiřazování dvou slov k archaismu a historismu. V obou ročnících více jak polovina žáků slova přiřadila správně. V případě poslední otázky se částečně potvrdil předpoklad, že žáci spíše nebudou znát správné výrazy zastaralých slov v dnešním jazyce. Přesně u poloviny slov většina žáků uvedla správný význam, v druhé polovině převažovaly dotazníky, ve kterých nebyla odpověď.

Pokud bychom na závěr chtěli porovnat úspěšnost žáků 8. a 9. ročníků, jak již bylo zmíněno, je to obtížné vzhledem k početním rozdílům. Přesto by se z výsledků dalo odhadnout, že ačkoli u některých otázek byli úspěšnější žáci 8. ročníků, roční rozdíl mezi žáky je znát a více správných odpovědí uvedli žáci 9. ročníku.

Seznam použité literatury

Primární literatura

- [1] ČECHOVÁ, Marie a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 3. rozšířené a upravené vydání. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, a. s., 2011. ISBN 978-80-7235-413-9.
- [2] FILIPEC, Josef a František ČERMÁK. *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985.
- [3] GEERAERTS, Dirk. *Teorie lexikální sémantiky*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4194-2.
- [4] HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.
- [5] HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. *Česká mluvnice*. 4. přepracované vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.
- [6] HOŠNOVÁ, Eva a kol. *Český jazyk 8: pro základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2009. ISBN 978-80-7235-425-2.
- [7] HOŠNOVÁ, Eva a kol. *Český jazyk 9: pro základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010. ISBN 978-80-7235-481-8.
- [8] HUBÁČEK, Jaroslav a kol. *Čeština pro učitele*. 2. vydání. Český Těšín: VADE MECUM, s. r. o., 1998. ISBN 80-86041-30-1.
- [9] KVAČKOVÁ, Jaromíra a kol. *Český jazyk: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV pro 8. ročník*. 2. vydání. Brno: Nová škola, s.r.o., 2015. ISBN 978-80-7289-748-3.
- [10] KVAČKOVÁ, Jaromíra a kol. *Český jazyk: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV pro 9. ročník*. Brno: Nová škola, s.r.o., 2015. ISBN 978-80-7289-834-3.
- [11] NOSKOVÁ, Milena. *Lexikologie jako vědní disciplína, členění a základní pojmy*. Základy lexikologie. Učitelství pro 2. stupeň základních škol se specializací český jazyk a literatura. Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice. 1.10.2020.
- [12] POKORNÝ, Ludvík. *Úvod do české lexikologie*. 2. vydání. České Budějovice: Pedagogická fakulta, 1991. ISBN 80-7040-050-1.
- [13] *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 978-80-7106-980-5.

- [14] SOUKAL, Josef. *Čítanka 8: pro základní školy*. 4. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2015. ISBN 978-80-7235-566-2.
- [15] SOUKAL, Josef. *Čítanka 9: pro základní školy*. 3. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2013. ISBN 978-80-7235-397-2.
- [16] SOUKAL, Josef. *Literární výchova pro 2. stupeň základní školy a odpovídající ročníky víceletých gymnázií*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2009. ISBN 978-80-7235-438-2.
- [17] STYBLÍK, Vlastimil. *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, a. s., 2004. ISBN 80-7235-018-8.
- [18] VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanka: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV pro 8. ročník*. 3. vydání. Brno: Nová škola, s.r.o., 2014. ISBN 978-80-7289-617-2.
- [19] VIEWEGHOVÁ, Thea. *Čítanka: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV pro 9. ročník*. 3. vydání. Brno: Nová škola, s.r.o., 2015. ISBN 978-80-7289-675-2.

Sekundární literatura

- [1] DOLEŽAL, Antonín. *Zakázaná slova*. 3. vydání. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-271-0497-0.
- [2] FALTÝNEK, Dan. *Co je nového v lingvistice?* Praha: Nová beseda, 2017. ISBN 978-80-906751-4-8.
- [3] OUŘEDNÍK, Patrik. *Slova v zapomenutí daná: Slovář pro obecný i neobecný lid*. Praha: Volvox Globator, 2021. ISBN 978-80-7511-629-1.
- [4] SVOZILOVÁ, Naďa. *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany: Nakladatelství H&H, 2003. ISBN 80-86022-64-1.
- [5] ŠLOSAR, Dušan a kol. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. 3. vydání. Brno: Host, 2009. ISBN 978-80-7294-311-1.

Internetové zdroje

- [1] BOZDĚCHOVÁ, Ivana. Terminologie. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-02-01]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/TERMINOLOGIE>

- [2] HAVRÁNEK, Bohuslav a kol. *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, 1960–1971 [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?db=ssjc>
- [3] HLADKÁ, Zdeňka. Abstraktizace. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ABSTRAKTIZACE>
- [4] HLADKÁ, Zdeňka. Homonymie. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HOMONYMIE>
- [5] HLADKÁ Zdeňka. Konkretizace. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-19]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KONKRETIZACE>
- [6] HLADKÁ, Zdeňka. Lexikografie. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-02-01]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOGRAFIE>
- [7] HLADKÁ, Zdeňka. Lexikologie. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-02-01]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/LEXIKOLOGIE>
- [8] HLADKÁ, Zdeňka. Slovo. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SLOVO>
- [9] Idiom. Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2022-02-01]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Idiom>
- [10] *Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2022-06-07]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>
- [11] JELÍNEK, Milan, VEPŘEK Jarmil. Poetismus. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-14]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/POETISMUS>
- [12] KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a PLESKALOVÁ, Jana. *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2012-2020 [cit. 2021-12-10–2022-06-20]. Dostupný z: <https://www.czechency.org/>.

- [13] MARTINCOVÁ, Olga. Archaismus. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-13]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ARCHAISMUS>
- [14] MARTINCOVÁ, Olga. Historismus. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-14]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/HISTORISMUS>
- [15] *Metodický portál MŠMT* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2020 [cit. 2022-06-20]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/>
- [16] *Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2011–2022 [cit. 2022-06-20]. Dostupné z: <http://archiv-nuv.npi.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani.html>
- [17] *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2021. [cit. 2022-06-18]. Dostupné z <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>
- [18] ŠEFČÍK, Ondřej. Foném. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FONÉM>
- [19] ŠEFČÍK, Ondřej. Grafém. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-03-31]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/GRAFÉM>
- [20] ŠIPKOVÁ, Milena. Interdialekt. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2017 [cit. 2022-06-08]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/INTERDIALEKT>

Výzkumná část

- [1] ČERVENÁ, Vlasta a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: S dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 4. vydání. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-1446-7.
- [2] JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-476-9.

- [3] PRAVDOVÁ, Markéta a Ivana SVOBODOVÁ a kol. *Akademická příručka českého jazyka: Se schvalovací doložkou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2327-8.
- [4] REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.
- [5] *Slovník současné češtiny*. Brno: Lingea s.r.o., 2011. ISBN 978-080-087471-27-2.
- [6] ŠIMEK, František. *Slovníček staré češtiny*. Praha: Orbis, 1947.

Přílohy

Příloha 1 – Zadání dotazníku

Milí žáci,

věnujte, prosím, na chvíli pozornost krátkému dotazníku, jehož cílem je zjistit, jak jsou pro Vás srozumitelné zastaralé výrazy, a zda se takovým výrazům ve výuce českého jazyka a literatury věnujete. Žádná z Vašich odpovědí není ani správná, ani špatná. Jde o to vystihnout, jak daným výrazům rozumí každý sám za sebe.

Dotazník je zcela anonymní a Vaše odpovědi budou použity do výzkumu mé diplomové práce *Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ*.

Děkuji za Váš čas a pozornost

Kristina Divišová, studentka PF JU

Pohlaví: muž žena

Věk: _____

Uveď, jak trávíš svůj volný čas:

- a) Četba
- b) Pravidelná návštěva knihovny
- c) Sport
- d) Dramatický kroužek
- e) Výtvarný kroužek
- f) Hudební kroužek
- g) Jiné (uveď): _____

1) Setkali jste se v hodinách literatury s těmito pojmy:

Slova zastaralá ano x ne

Slova zastarávající ano x ne

Archaismus ano x ne

Historismus ano x ne

2) Jste při školní četbě na zastaralá slova upozorňováni? Vysvětlujete si jejich význam?

3) Vlastními slovy napiš, jaký si myslíš, že je rozdíl mezi archaismy a historismy:

4) Napiš alespoň jedno slovo, o kterém si myslíš, že je:

archaismem _____

historismem _____

5) „*Hnětlo mne a zlobilo, že ten sekáč tu tropil tolik škod, a že se ho všichni tak báli. Úvalem kolem Kavčí hory již nikdo nechtěl jíti. Tam se zdržoval, samotářsky, tam ležel, tam se proti každému stavěl, tam roztrhal tolik lidí a koní a psů bez počtu. I vystopoval jsem, kde se do lože zahrabává, a tmavou kaluž pod starými buky. V té se za poledne brodil a válel. Pak, když jej komáři zle již sekali, drhl se o kmeny dubů a vycházel na žír do polí a směle a jistě. Člověku se nevyhnul, žádnému, každého napadl.*“
(Staré pověsti české – O Bivoji, A. Jirásek)

- a) V úryvku textu vyhledej slova, o kterých si myslíš, že by mohla být archaická nebo historická.
- b) Pokuste se napsat, jak byste vybraná slova přeložili do dnešního jazyka.
- c) Kdo byl sekáč?

6) V běžné mluvě se dnes příliš nesetkáme se slovy regiment (dnes nahrazen slovem pluk) a verbíř (osoba, která prováděla nábor nových vojáků). Obě slova jsou zastaralá, přesto se liší. Urči, které ze slov je slovo archaické a které historické:

regiment _____

verbíř _____

7) Vysvětli, co znamenají následující slova

almara -

cech -

apotéka -

zesinat -

tolar -

dospělec -

houfnice -

cimbuří -

Příloha 2 – Ukázka vyplněného dotazníku

Milí žáci,

věnujte prosím, na chvíli pozornost krátkému dotazníku, jehož cílem je zjistit, jak jsou pro Vás srozumitelné zastaralé výrazy, a zda se takovým výrazům ve výuce českého jazyka a literatury věnujete. Žádná z Vašich odpovědí není ani správná, ani špatná. Jde o to vystihnout to, jak daným výrazům rozumíte každý sám za sebe.

Dotazník je zcela anonymní a Vaše odpovědi budou použity do výzkumu mé diplomové práce *Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ*. Děkuji za Vaš čas a pozornost

Kristína Divišová, studentka PF JU

Pohlaví: muž žena
Věk: 15

Uveď, jak trávíš svůj volný čas:

- a) Četba
- b) Pravidelná návštěva knihovny
- ☒ c) Sport
- d) Dramatické kroužek
- e) Výtvarný kroužek
- f) Hudební kroužek
- g) Jiné (uveď):

1) Setkali jste se v hodinách literatury s těmito pojmy:

Slova zastaralá ☒ ano ☒ ne
Slova zastarávající ☒ ano ☒ ne
Archaismus ☒ ano ☒ ne
Historismus ☒ ano ☒ ne

2) Jste při školní četbě na zastaralá slova upozorňováni? Vysvětlujete si jejich význam? ano

3) Vlastními slovy napiš, jaký si myslíš, že je rozdíl mezi archaismy a historismy:
archaismus je zastaralé slovo pro který máme jiný výraz

historismus je slovo, které má jinou podobu

4) Napiš alespoň jedno slovo, o kterém si myslíš, že je:

archaismem desetník
historismem neboj

5) „Hnělo mne a zlobilo, že ten sekáč tu ropil tolik škod, a že se ho všichni tak báli. Uválel kolem Kaveč hory již nikdo nechtěl jít. Tam se zdržoval, samotácký, tam ležel, tam se proti každému stavěl, tam roztíhal tolik lidí a koní a psů bez počtu. Vystopoval jsem, kde se do laze zahrabává, a mrazou kaluž pod starými buky. V té se za poledne brodil a vítal. Pak, když jej komáři zle již sekali, dříhl se o knovy dubů a vycházel na žir do poli a améle a jistě. Člověku se nevyhnil. Záhému, každého napadl.“
(Staré pověsti české – O Bnoji, A. Jirásek)

a) V úryvku textu vyhledej slova, o kterých si myslíš, že by mohla být archaická nebo historická.
milho, ropá, žir, améle

b) Pokuste se napsat, jak byste vybraná slova přeložili do dnešního jazyka.
milho - dvůr, ropá - rop, žir - pole, améle - mrazivý

c) Kdo byl sekáč?

komár

6) V běžné mluvě se dnes příliš neseškápe se slovy regiment (dnes nahrazen slovem pluk) a verbij (osoba, která prováděla nábor nových vojáků). Obě slova jsou zastaralá, přesto se liší. Urči, které ze slov je slovo archaické a které historické:

regiment archaismus
verbij historismus

7) Vysvětlí, co znamenají následující slova

almara - skříň
cech - okraj
apotéka - lékárna
zesínat - upadat
tolar - peníze
dospělec - dospělý
houfice - muž
cimbuř - hradba

Priloha 3 – Ukazka vyplněného dotazníku

Milí žáci,

vĕnujte, prosím, na elvířu pozornost krátkému dotazníku, jehož cílem je zjistit, jak jsou pro Vás srozumitelné zastaralé výrazy, a zda se takovým výrazům ve výuce českého jazyka a literatury věnujete. Žádná z Vašich odpovědí není ani správná, ani špatná. Jde o to vystihnout to, jak daným výrazům rozumí každý sám za sebe.

Dotazník je zcela anonymní a Vaše odpovědi budou použity do výzkumu mé diplomové práce *Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ*.

Děkuji za Váš čas a pozornost

Kristina Divišová, studentka PF JU

Pohlaví: muž ☒ žena ☐
Věk: 45

Uveď, jak trávíš svůj volný čas:

- a) Četba
- b) Pravidelná návštěva knihovny
- ☒ c) Sport
- d) Dramatický kroužek
- e) Výtvarný kroužek
- f) Hudební kroužek
- g) Jiné (uveď):

1) Setkali jste se v hodinách literatury s těmito pojmy:

- Slova zastaralá ☒ ano ☒ ne
- Slova zastarávající ☐ ano ☒ ne
- Archaismus ☒ ano ☒ ne
- Historismus ☐ ano ☒ ne

2) Jste při školní četbě na zastaralá slova upozorňováni? Vysvětlujete si jejich význam? *Ano! náležela se na ně plať.*

Věštinou je hledané ve slovnících.

3) Vlastními slovy napiš, jaký si myslíš, že je rozdíl mezi archaismy a historismy:

*archaismy jsou slova, které už moc nepoužíváme
historismy slova odborná, slova (málo používaná)*

4) Napiš alespoň jedno slovo, o kterém si myslíš, že je:

archaismem *střelba, sukně*
historismem *dupláta, cepín*

5) *Hnělo* mne a zlobilo, že *tenkrát* tu tropil tolik škod, a že se ho všichni tak báli. *čvalěl* kolem Kaveč hory již nikdo neschl jiti. Tam se zdržoval, samotářsky, tam ležel, tam se proti každému stavěl, tam roztrhal tolik lidí a koní a psů bez počtu. I vystopoval jsem, kde se *doč* zdrabíval, a mrvou kůže pod starými buky. V té se za polechne brodil a válel. Pak, když jej komáři zle již sekali, drhl se o kmenný dubů a vycházel na *žil* do polí a směle a jistě. Člověku se nevyhnu, žádnému, každého napadl. (Staré pověsti české – O Bivoji, A. Jirásek)

a) V úryvku textu vyhledej slova, o kterých si myslíš, že by mohla být archaická nebo historická. *hnělo, seřad, ková, mrv, mrv, mrv*

b) Pokuste se napsat, jak byste vybrala slova přeložili do dnešního jazyka.

hnělo - strach, seřad - chlap, ková - ková, mrv - mrv, mrv - mrv

c) Kdo byl sekáč?

chlap co se rad byl, dus na

6) V běžné mluvě se dnes příliš nesetkáváme se slovy *regiment* (dnes nahrazen slovem pluk) a *verš* (osoba, která prováděla nábor nových vojáků). Opět slova jsou zastaralá, přesto se liší. Uveď, které ze slov je slovo archaické a které historické:

regiment - krasobratři
verš - uhla se

7) Vysvětlí, co znamenají následující slova

almar - *tolar - nádob*
cech - *dospělo - puberťák, dospívající*
apotéka - *houfnice*
zesinat - *cimburi - nádob, máně*

Priloha 4 – Ukazka vyplněného dotazníku

Mili žáci,

věnujete, prosím, na chvíli pozornost krátkému dotazníku, jehož cílem je zjistit, jak jsou pro Vás srozumitelné zastaralé výrazy, a zda se takovým výrazům ve výuce českého jazyka a literatury věnujete. Žádám z Vašich odpovědí není ani správná, ani špatná. Ide o to vysvětlit, jak daným výrazům rozumíte každý sám za sebe.

Dotazník je zcela anonymní a Vaše odpovědi budou použity do výzkumu mé diplomové práce *Problematika archaismů a historismů ve výuce českého jazyka na 2. stupni ZŠ*. Děkuji za Vaš čas a pozornost

Kristina Divišová, studentka PF JU

Pohlaví: muž žena
Věk: 14 let

Uveď, jak trávíš svůj volný čas:

- Čtení
- Pravidelná návštěva knihovny
- Sport
- Dramatický kroužek
- Výtvarný kroužek
- Hudební kroužek
- Jiné (uveď): HRA NA PIANO

1) Setkali jste se v hodinách literatury s těmito pojmy:

- Slova zastaralá ano x ne
Slova zastarávající ano x ne
Archaismus ano x ne
Historismus ano x ne

2) Jste při školní četbě na zastaralá slova upozorňováni? Vysvětlujete si jejich význam?

ANO

- Vlastními slovy napiš, jaký si myslíš, že je rozdíl mezi archaismy a historismy.
ARCHAISMUS - slovo, které už nikdo nepoužívá, A PROTO SE NEPOUŽÍVÁ
HISTORISMUS - slovo, které už nikdo nepoužívá, A PROTO SE NEPOUŽÍVÁ
- Napiš alespoň jedno slovo, o kterém si myslíš, že je: A STARŠÍ SE JIŽ NEPOUŽÍVÁ
archaismem: VĚROBA
historismem: REKONSTRUKCE

- „Hněto mne a zlobilo, že ten sekáč tu tropil tolik škod, a že se ho všichni tak báli. Uválel kolem Kavčí hory již nikdo nechtěl jít. Tam se zdržoval, samotářsky, tam ležel, tam se proti každému stavěl, tam roztrhal tolik lidí a koní a psů bez počtu. I vystopoval jsem, kde se do lože zahrabává, a tmařou kážu pod starými buky. V té se za polehne brodíl a válel. Pak, když jej komáří zle již sekali, drhl se o hmoty dubů a vychlázal na žir do polí a směle a jistě. Člověku se neryhmal, ždáněmu, každého napadl.“
(Staré pověsti české – O Bvoji, A. Jirasek)

- V úryvku textu vylidej slova, o kterých si myslíš, že by mohla být archaická nebo historická.
HNETI, LOŽE, MAŽ, ŽIR

- Pokuste se napsat, jak byste vybraná slova přeložili do dnešního jazyka.
HNETI - HNEV
LOŽE - LŽE
MAŽ - MA
ŽIR - ŽIR

- Kdo byl sekáč?
HANEK, KTERÉHO BVOJ POKOŽIL ULOVIL

- V běžné mluvě se dnes příliš neseckáme se slovy regiment (dnes nahrazen slovem pluk) a vrbř (osoba, která prováděla nábor nových vojáků). Obě slova jsou zastaralá, přesto se liší. Uveď, které ze slov je slovo archaické a které historické.
regiment HISTORISMUS
vrbř ARCHAISMUS

- Vysvětlí, co znamenají následující slova

- almara - SHALIN
cech - SPOLK
apoteka - LÉKARNA
zesinat - ZOBEDNOUT
tolar - MĚNA
dospělec - DOŠLÝ JEDINEC
houfnice - PUSHA (BOJNÍ)
cimbuř - HRADEK

Priloha 5 – Ukazka vyplnĚnĚho dotaznĚku

- 3) VlastnĚmĚ slova napĚs, jakĚ si myslĚs, Źe je rozdĚl mezi archaismym a historismym:
Archaismym jsou dĚsĚ napomenutĚ slova, historismym jsou slova slova z historie, napĚs: rbanĚ.
- 4) NapĚs alespoĚ jedno slovo, o kterĚm si myslĚs, Źe je:
 archaismem: *šekal (bĚla)*
 historismem: *ferdik, bopĚ, palak*
** Ne si jĚsli napomenutĚ slova*
- 5) „HnĚlo mĚ a zlobilo, Źe ten sekĚĉ tu tropil tolik škĚd, a Źe se ho vĚichni tak bĚli.“
 UvalĚnĚ kolem KavĚ horĚ jĚ nĚdo nechtĚl jĚti. Tam se zdrŹoval, samostatĚsky, tam leŹel, tam se proti kaŹdĚmu stavĚl, tam roztrhal tolik lĚdi a konĚ a paŹ bez poĉtu. I vysopoval jsem, kde se do loŹe zabrabĚvĚ, a mĚrou kaluŹ pod starĚmĚ buky. V tĚ se za polehne brodĚl a vĚtel. Pak, kdyŹ jej komĚdĚ zle jĚ sekali, drhl se o knĚny dubĚl a vychlĚzĚval na Źiv do polĚ a smĚle a jĚstĚ. ĆlovĚku se nevyhnul, ŹĚdnĚmu, kaŹdĚho napadĚl.“
 (StarĚ povĚstĚ českĚ – O Bvoji. A. JirĚsek)
- a) V ŹrĚvku textu vĚhledĚ slova, o kterĚch si myslĚs, Źe by mohla bĚt archaiskĚ nebo historickĚ. *snĚlo, bopĚ, bĚ, rĚn*
- b) Pokuste se napsat, jak byste vybrĚnĚ slova pĚloŹili do dneĚního jazyka.
Glavlo mĚ, delal, kopĚna
- c) Kdo byl sekĚĉ?
konĚ
- 6) V bĚŹnĚ mĚvĚ se dnes pĚlĚs nesetkĚme se slovy regimĚnĚ (dnes nahrazen slovem pluk) a vĚrbĚj (osoba, kterĚ provĚdĚla nĚbor novĚch vojĚkĚ). ObĚ slova jsou zastaralĚ, pĚsĚto se lĚsĚ. ŹrĚj, kterĚ ze slov je slovo archaiskĚ a kterĚ historickĚ:
 regiment *historickĚ*
 vĚrbĚj *archaiskĚ*
- 7) VysvĚtĚ, co znamenĚjĚ nĚsledujĚci slova
 almara - *skĚn*
 cĚch - *skupina*
 apotĚka - *knĚharna*
 zesinat - *umĚt*
 tolar - *monĚ*
 dospĚlec - *doschlĚ*
 houfnice - *hubĚbnĚckĚ stĚlnĚ sbĚranĚ*
 cimbutĚ - *stĚbnĚho na nĚvĚ*

- MĚlĚ ŹĚci,
- vĚnujĚte, prosĚm, na chvĚli pozornost krĚtkĚmu dotaznĚku, jehoŹ cĚlem je zjĚstĚ, jak jsou pro VĚs srozumĚtelnĚ zastaralĚ vĚrŹy, a ŹĚda se takovĚm vĚrŹzĚm ve vĚuce českĚho jazyka a literatury vĚnujĚte. ŹĚdnĚ z VĚsĚch odpovĚdĚi nĚmĚ ani sprĚvnĚ, ani ŹpatnĚ. Ide o to vĚstĚhnout, jak danĚm vĚrŹzĚm rozumĚl kaŹdĚ sĚm za sebe.
- DotaznĚk je zcela anonymnĚ a VĚsĚ odpovĚdĚi budou pouŹity do vĚzkumu mĚ diplomovĚ prĚce *Problematika archaismĚ a historismĚ ve vĚuce českĚho jazyka na 2. stupnĚ ZĚ.*
- DĚkuji za VĚs Ćas a pozornost
- KristĚna DivĚsovĚ, studentka PF JU
- PohlavĚ: ☒ muŹ ☐ Źena
 VĚk: *15*
- Uveď, jak trĚvĚs svĚj volnĚ Ćas:
- a) Ćetba
 b) PravidelnĚ nĚvĚstĚva knihovny
 c) Sport
 d) DramatickĚ krouŹek
 e) VĚtvĚrnĚ krouŹek
 f) HudebnĚ krouŹek
 g) JinĚ (uveď): *reĚbnĚ hĚy*
- 1) Setkali jste se v hodinĚch literatury s tĚmito pojmy:
 Slova zastaralĚ ☒ ano ☒ ne
 Slova zastarĚvajĚcĚ ☒ ano ☒ ne
 Archaismus ☒ ano ☒ ne
 Historismus ☒ ano ☒ ne
- 2) Jste pĚi školnĚ ĆetbĚ na zastaralĚ slova upozorĚnĚmĚ? VysvĚtĚjĚte si jejich vĚznam?
jak kdy, nĚkdy ano, nĚkdy ne.